

თურქეთის რესპუბლიკის შავი ზღვის სანაპიროს რეგიონების ქართველები: ეთნიკური და ენობრივი იდენტობა

საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა თამარ მეფის სახელობის უნივერსიტეტის 2014 წლის აგვისტო-სექტემბრის სამეცნიერო მქსკვლევითი ეთნოლოგიის მასალების მიხედვით

თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველების შესახებ დაწერილი უამრავი სამეცნიერო გამოკვლევის¹ მიუხედავად, შეიძლება ითქვას, რომ შავი ზღვის სანაპიროს რეგიონები (გირესუნის, ორდუს, სამსუნის, სინოპის, ქასთამონის პროვინციები) თითქმის შეუსწავლელია, თუ არ გავითვალისწინებთ აქ ჩაწერილი ტექსტების არცთუ დიდ რაოდენობას², რაც თავისთავად განუზომელი მნიშვნელობის მატარებელია. მე-20 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში თურქეთ-საქართველოს საზღვრის გახსნის შემდეგ აღნიშნული ტექსტები იქაურ ქართველთა მეტყველების პირველი ფიქსაცია გახლდათ.

თურქეთის რესპუბლიკის შავი ზღვის სანაპიროს ქართველებით დასახლებული ვილაიეთები საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა თამარ მეფის სახელობის უნივერსიტეტის სახელმწიფო გრანტით დაფინანსებული სამეცნიერო პროექტის ფარგლებში პირველად გახდა ქართველ მეცნიერთა კომპლექსური კვლევის საგანი 2014 წლის ზაფხულში (12 აგვისტოდან 5 სექტემბრის ჩათვლით).³

სამხრეთ შავიზღვისპირეთში გვხვდება ბათუმიდან (იგულისხმება ბათუმის ოკრუგი), ქობულეთიდან, მაჭახლიდან, იმერხევიდან, კლარჯეთიდან... წამოსული ქართველები. 6 574 893 ეთნიკური ქართველი აქ მუჰაჯირობის დროს, 1879-1882 წლებში, წამოსულა, როგორც თვითონ ამბობენ, *დედე ასი და ოცდაათი წელია მოსულა; დოქსან ურის მუჰაჯირები არიან.*

ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ შავიზღვისპირეთში – სინოპში, სამსუნსა და ორდუსში თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველთა უმეტესობა ცხოვრობს, რაც ერთგვარად მოულოდნელიც კი აღმოჩნდა ჩვენთვის.

თუფან ლომინაძემ, რომელიც წარმოშობით შავიზღვისპირეთის რეგიონიდან, კერძოდ, სინოპიდანაა, და ვინც ჩვენი ექსპედიციის წევრთა ერთ-ერთი მთავარი მეგზური გახლდათ, შემოგვთავაზა, სამხრეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონების ეთნიკური ქართველები ანატოლიელ ქართველებად მოგვეხსენებინა. გასათვალისწინებელია, რომ მან საფუძვლიანად იცის თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ისტორიისა და ყოფა-ცხოვრების თითქმის ყველა დეტალი.

სირთულის წინაშე აღმოვჩნდით შავიზღვისპირეთის რეგიონების ქართველებით დასახლებული სოფლების აღწერა-აღწერისას. ეს რეგიონები საგანგებოდ არავის უკვლევიდა და, შესაბამისად, არც რუკა მოგვეპოვება,

¹ იხ.: გ. კალანდია. აჰმედ მელაშვილი : ჩვენებურთა ბელადი (როცა უკვდავება სიცოცხლეზე ძვირფასია) / [მთ. რედ. რ. მაღაყმაძე, რედ. თ. ბერიძე ; საქ. თეატრის, მუს., კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწ. მუზეუმი, ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის ინ-ტი]. - „ჩვენებურები“, 2010. - 184გვ.; ა. ნიკოლეიშვილი. თურქული დღიურები / ავთანდილ ნიკოლეიშვილი ; [რედ.: ვახტანგ ამალობელიძე, ლუკა დვალისშვილი]. - ქუთაისი : საგამომც. ცენტრი, 2010. - 308გვ.; საქართველო და თურქეთი: კულტურულ ურთიერთობათა ისტორია, დღევანდელი და პერსპექტივები. აჰმედ ოზქან მელაშვილის დაბ. 90 წ. მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 21-24 ივნისი, 2012. - საქ. საპატრ. წმ. თამარ მეფის უნ-ტი, 2012. - 224 გვ.; ტაო-კლარჯეთი: ისტორია და პერსპექტივები. საერთაშორისო კონფერენცია (2010, 5-8 ოქტომბერი, თბილისი). მასალები. - რედ.: ბუბა კუდავა; ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. - თბ., 2010. - 500 გვ.; ლ. ჩლაიძე. თურქეთული ქართველები // საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე. - თბილისი, 2005. - გვ. 440-449 და მრავალი სხვა.

² შ. ფულტარაძე. ჩვენებურების ქართული: თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართველების მეტყველების ნიმუშები, წიგნი I. - ბათუმი, აჭარის ე-გაზ. გამბა, 1993.

³ საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა თამარ მეფის სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტით დაფინანსებული პროექტი „თურქეთის ქართველები: ისტორია, სულიერი და მატერიალური კულტურა, ენობრივი ვითარება“ (შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი, №17/03 (01.12.2011) საგრანტო ხელშეკრულება). პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელი არქიმანდრიტი ადამი (ვახტანგ ახალაძე).

სადაც ქართველთა განსახლების არეალი იქნებოდა ასახული. აქედან გამომდინარე, ჩვენ აქ იმ რაიონებისა და სოფლების სახელებს მივუთითებთ, რომლის ჩაწერაც ამჯერად შეეძლებოდა და რომელთა დაზუსტება შემდგომი მუშაობის შედეგად იქნება შესაძლებელი. ამჯერად კი მხოლოდ იმის აღნიშვნით დაგვამაყოფილდებით, რომ სამხრეთ შავიზღვისპირეთში ქართველებით დასახლებული 200-მდე სოფელია.

ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევს ერთი ეთნოსის (ხალხის) მიერ მეორის, ქვეყნის შიგნით ერთი ეთნოგრაფიული მხარის წარმომადგენელთა მიერ მეორის დახასიათება; მით უმეტეს, იშვიათი და უჩვეულოა ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადახვეწილ და დღეს უკვე თურქეთის სხვადასხვა რეგიონში მცხოვრებ ქართველთა ამგვარი შეფასებები და დასკვნები. ეს ეხება დღეს თურქეთის საზღვრებში მოქცეულ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველებსაც.

შავი ზღვის სანაპიროზე მცხოვრები ქართველები მიიჩნევენ, რომ მათი კულტურა უფრო მაღალია, ვიდრე სხვა რეგიონებში დასახლებული ქართველებისა: *შავი ზღვის სანაპიროზე კაცი იმაში იყო, მაინც ჰალსტუხს და კოსტუმს ჩაიცვამს*. სამხრეთ შავიზღვისპირეთის სოფლებში ქალაქური წესით ცხოვრობენ. ისინი თურქეთის სხვადასხვა რეგიონში მცხოვრებ ქართველებს და მათი ცხოვრების წესს მოკლედ ასე აღწერენ: ბორჩხის ქართველები უფრო მოჩხუბარ ხალხად მიიჩნევა; იმერტველები სიტყვით დადიან, ანუ მშვიდი ხალხია, თუ სიტყვა არ გაუვიდათ, მაშინ იჩხუბებენ. იმერტველები ამავე დროს უფრო განათლებით არიან ცნობილები, ხოლო ბორჩხისა და მაჭახელას ქართველები უფრო ვაჭრობაში არიან გაწაფული; სინოპში აჭარადან წასულელებს, აჭარალებს ჩვენებურების დათვებს ან ქართველების დათვებს უწოდებენ... ხოლო ინეგოლში რელიგიას ყველაზე დიდი გავლენა აქვს ქართველებში.

სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქართველები ასევე ამბობენ, რომ არტანსა და თორთუმში ვინც ამბობს, რომ ძერლია⁴⁵, ის ქართველია. ძერლები არიან თორთუმში, ყარსში, იშხანში, ფოცხოვში, ნარმანში (ერზრუმში), ოლურში. ფოცხოვის მცხოვრებნი, მათი აზრით, შავშეთელებს ჰგვანან, იმათი კილოკავიც შავშეთის მცხოვრებთა კილოკავს მოჰგავს. თორთუმში ორი საუკუნის წინ საუბრობდნენ თურმე ქართულად. მოხუცები ამას ამოწმებენ: ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ, ჩვენ გურჯები ვართო.

ხალხის მოსახლეობაც სულ ქართულია, იქ ეთნიკური თურქი არავინაა. აქაურები თვლიან, რომ ძერლები არიან. შესახედავად ქართველებს ჰგვანან. იუსუფელის ქართველობის უდიდესი ნაწილიც გათურქებულია და დღეს მათი ქართული წარმომავლობის მოწმე მეტყველებაში შემორჩენილი რამდენიმე სიტყვაა: ყანა, ხინკელი და მისთ. იუსუფელის მკვიდრთ ამის მიზეზი კარგად აქვთ გაცნობიერებული: სადაც ბევრი ეკლესია-მონასტერი იყო, იქ გათურქების პოლიტიკა უფრო აგრესიულ ხასიათს ღებულობდა მეტად საგალალო შედეგებით ეთნიკურ ქართველთათვის.

დაკვირვებისა და გამოცდილების საფუძველზე სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქართველები ამბობენ, რომ ერმენლები⁶ უქონელი და მშიშარა ხალხია. ქართველები და სომხები ერთმანეთზე არ ქორწინდებოდნენ. მათი აზრით, მშიშრები არიან თურქებიც; თურქებიც მოშიშარი კაცები არიან. იმფერი მოშიშარი რავად უნდა იყო?

მიიჩნევენ, რომ ამ რეგიონში ყველაზე მორწმუნენი უნიეში ცხოვრობენ; ფაცაში მორწმუნეობას მოჩვენებითი ხასიათი აქვს, რადგან აზარტული თამაშები უყვართ: *ჯერ ყუმარს ითამაშებენ, შემდეგ ჯამეში მიდიან*. სინოპელი ყველაზე თავისუფალია. აქვე აღნიშნეს, რომ ქართველი, რომელიც კომუნისტი, ანუ სოციალისტი არ არის, მაღალი კულტურისაა, ხოლო, რომელიც კომუნისტობს, იმას კულტურა არა აქვს. ვორჭოფობდით, მოგვეყვანა თუ არა აქ ეს, ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად მიღებული დასკვნა, მით უფრო, რომ ჩვენს საკვლევ ობიექტს პირდაპირ არ უკავშირდებოდა; თუმცა ვინაიდან ჩვენი კვლევა თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ისტორიის დაფიქსირებაცაა დროის კონკრეტულ მონაკვეთში, მაინც საჭიროდ ჩავთვალეთ, არ უგულვებელგვეყო.

უფროსი თაობიდან (60 წლის და ზემოთ ასაკის) ყველამ იცის ქართული, საშუალო თაობამაც (40-დან 60 წლამდე ასაკის) იცის, ახალგაზრდები ძირითადად ქალაქში არიან და ენის მოსაბრუნებლად საკმარისი ქართული იციან, ხოლო ბავშვებმა პაწა იციან. ზოგჯერ სოფელში ქალები უფრო კარგად საუბრობდნენ ქართულად, ვიდრე მამაკაცები. საშინაო საქმიანობით დაკავებული ქალები, ბუნებრივია, ეთნიკურ ენას გაცილებით უკეთ ინახავენ, ვიდრე სხვადასხვა სამსახურში დასაქმებული მამაკაცები.

ეს არის ზოგადი სურათი, რომელიც ენობრივი ვითარების შესწავლის შედეგად შეიძლება დავხატოთ; თუმცა როდესაც ვამბობთ, ახალგაზრდა თაობამ ენის მოსაბრუნებლად საკმარისი ქართული იცისო, ცხადია, აქ უკლებლივ ყველას არ ვგულისხმობთ. ჩვენ კვლევის შედეგად ჯერჯერობით მხოლოდ ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ენის მცოდნე ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენელთა რიცხვი სახარბიელო არ

⁴ Yerli (თურქ.) – ადგილობრივი მკვიდრი.

⁵ აქ და შემდგომ სიტყვათა განმარტება და თარგმანი ეკუთვნის „ქართული ალმანახის“ რედაქციას.

⁶ Armeni (თურქ.) – სომეხი, სომხური.

არის საცხოვრებლად სოფლებიდან ქალაქებში წასვლის გამო. მათი რაოდენობრივი წილი, სავარაუდოდ, ძალიან მცირეა. ცხოვრების ურბანული წესი ამცირებს ეთნიკურ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვს, მაგრამ გვაქვს საპირისპირო ვითარებაც, როდესაც ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები სრულიად გაცნობიერებულად უბრუნდებიან და ხელახლა, თავიდან იწყებენ ეთნიკური ენის შესწავლას.

ამის დასადასტურებლად შეიძლება გავიხსენოთ შეხვედრა სტამბოლის ქართული კულტურის ცენტრში (ხელმძღვანელი ფეჰმი უსტაშვილი-უზალი) 2014 წლის 27 აგვისტოს, სადაც ისტორიული საქართველოს ძირძველი კუთხეებიდან გადასახლებულმა უფროსი და საშუალო თაობის ქართველებმა გვითხრეს, რომ სკოლაში წასვლის დროს არც ერთმა ქართველმა თურქული არ იცოდა, მასწავლებლები მკაცრად აფრთხილებდნენ, რომ სახლშიც არ ელაპარაკათ ეთნიკურ ენაზე. ქართულად საუბრისას ქართველებს თხილის ჯონით წკეპლავდნენ მასწავლებლები: *მეშინია ჯონი არ გჭამო (მეშინოდა, არ გავეწკეპლე): ჩვენ იმდღონ მბეჩებდენ ბავშვობაში (ჩვენ ისე გვაშინებდნენ ბავშვობაში).*

ღამინების სხვა ფორმაც ჰქონდათ შემუშავებული. თუკი ზაფხულში სამხრეთ შავიზღვისპირეთში ბორჩხადან გადმოსახლებულები მშობლიურ კერას დაუბრუნდებოდნენ, ბავშვები სათამაშოდ ჭოროხს მიაშურებდნენ ხოლმე. იქითა, ანუ დღევანდელი საქართველოს მარადიდის ბავშვებიც მოაშურებდნენ ჭოროხს და ერთმანეთს თამაშ-თამაშით ქვებს ესროდნენ; მაგრამ ისინი რას ამბობდნენ, ჩვენ არ გვესმოდაო. უფროსები ბავშვებს აფრთხილებდნენ, *თითი არ გეიშვიროთ, დივილებათო*. მათი შიში გასაგები იყო: საკუთარი სამშობლოდან აყრილ ხალხსა და მათ შთამომავლებს თავიანთ ნებაზე არავინ მიუშვებდა. გარდა ამისა, ასე იცოდნენ, რომ სარფის იქით რუსეთი იყო (და არა საქართველო!) მხოლოდ საზღვრის გახსნის შემდეგ ენახეთ, რომ ცხვირი, ნიკაპი ერთნაირი ყოფილაო.

ნიჭიერი ქართველები ძალიან სწრაფად ითვისებდნენ თურქულს, რაზეც მათი ბებია-ბაბუები წუხდნენ და ამ ვითარებას ასე აფასებდნენ: *ორი დღეა ოქულში⁷ წავიდა და თურქი გამხდარაო*. ენის შეცვლა მათთვის ქართველობისგან მიქცევად აღიქმებოდა. თვითონ კი შემდეგ რცხვენოდათ, რომ *ქართულს ვერ გავარიგებდითო* (ქართულად ვერ ვლაპარაკობდითო). ქართულად წერა-კითხვა მათმა ნაწილმა, როგორც თვითონ ამბობენ, 50 წლის შემდეგ ქართული კულტურის ცენტრებსა და საზოგადოებებში გახსნილ კურსებზე ისწავლეს, რადგან შერცხვით ეთნიკურ ენაზე წერა-კითხვის არცოდნისა და ქართული კულტურის შესახებ მწირი ცოდნის გამო: *ვიფიქრე, სირცხვილია-მეთქი, ქართული კულტურა არ ვიცო-მეთქი*.

40-50 წლის შემდეგ ისწავლეს ეთნიკური ენა იმ ქართველებმაც, რომელთაც დედა თურქი ჰყავდათ. ორჰან ბერიძე სამხრეთ შავიზღვისპირეთის გირესუნის ვილაიეთის ბულანჯაკის ილჩეს სოფელ დამუდერედანაა. იგი დღეს თვითონ ასწავლის ქართულს ენის არმცოდნე ქართველებს და თითქმის მთელი „ვეფხისტყაოსანი“ ზეპირად იცის. ბატონი ორჰანი აღნიშნავს, რომ ქართულ სოფელში გაიზარდა, მაგრამ დედა რომ თურქი ჰყავდა, თურქული ხაზით მიდიოდა. სიტყვები ვიცოდი, მაგრამ ლაპარაკი არა. მან ქართული ენის სწავლა 45 წლის ასაკში დაიწყო. გურჯები, რომელთაც დედა თურქი ჰყავთ, ასევე ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ დედამდე თურქი არავინ ჰყოლიათ: *დედამდე თურქი სისხლი არ არი ჩვენ ისტორიაში*.

სავარაუდოდ, ასეთი ვითარება გვექნება აქაური ახალგაზრდა ქართველების შემთხვევაშიც, რომელთა უმეტესობა ქართული ენის არცოდნის მიუხედავად თავს ქართველად გაიცნობიერებს. აქ ეთნიკურ ქართველთა ახალგაზრდა თაობის შემდეგი ჯგუფები უნდა გამოიყოს:

1. სამხრეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონების ახალგაზრდების ნაწილმა იცის ეთნიკური ენა საკმაოდ კარგად, ისე, როგორც ეს წინაპრებისგან გადმოეცა. ისინი თავიანთ ისტორიულ სამშობლოში ჯერ არ ჩამოსულან ან რამდენჯერმე არიან ნამყოფი მცირე ხნით;
 2. ახალგაზრდები, რომლებიც მამა-პაპათაგან ნამემკვიდრე ქართულ ენას ახალი ლექსიკური ერთეულებით, ფრაზეოლოგიზმებით იცნობენ; იმდიდრებენ ენას ყოველდღიურად საქართველო-თურქეთის საზღვრის გახსნის, მისვლა-მოსვლის, იქ არსებულ ქართველთა საზოგადოებებში ქართული ენის კურსების გახსნის, სოციალური ქსელებისა და საზღვრის აქეთ მცხოვრებ ქართველებზე დაქორწინების (ჯერ მხოლოდ თითო-ორილა შემთხვევა) შედეგად;
- (ამ ორი ჯგუფის წარმომადგენელთა ენა, ბუნებრივია, არაერთი მასხასიათებლითაა ერთმანეთისგან განსხვავებული).
3. მესამე ჯგუფს შეადგენენ ახალგაზრდები, რომელთაც ესმით, მაგრამ ვერ ლაპარაკობენ ქართულად;
 4. საკმარისად მრავალრიცხოვანი ჯგუფი ეთნიკური ქართველი ახალგაზრდებისა, რომელთაც ქართული ენა საერთოდ არ იციან.

⁷ Okul (თურქ.) – სკოლა.

გირესუნის (Giresün) ვილაიეთის გიორელესა და ბულანჯაკის ილჩეებში (რაიონებში)⁸ 7–7 სოფელია ქართული, ესპრემი – 3, თირებოლუს ილჩემი – 2; ასევე ქართველებით დასახლებული 2 სოფელია ფირაზისის ილჩემი: თეფექი და ჩამბაში.

სოფელ თეფექიში (Tepeköy), როგორც აქაური ქართველები აღნიშნავენ, აჭარიდან, ქედადან მოვდენ. ქედადან 37 კომლი წამოსულა. ახლა სოფელში 200 კომლი ცხოვრობს, ყველა ქართველი, ზამთარში კი 50 კომლია რჩება, დანარჩენები ქალაქში მიდიან. 100 კომლი სოფელ თეფექიდან სოფელ იუნუს ემრემში წასულა, რომელიც აქედან 5 კილომეტრში მდებარეობს. აქ ცხოვრობენ მედელაშვილები, აილოშვილები, ბაირახტარები, ზელზელ-ოღლები, გენჯალ-ოღლები, ჩხაკ-ოღლები, კამბულები...

სამხრეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონის ქართველები თავიანთ თავს გურჯებს უწოდებენ: *ჩვენ ვიტყვიტ ვურჯიტ ვარ*. ეთნონიმი ქართველი აქაც გაჯავრების დროს გამოსაყენებელი ლექსიკური ერთეული იყო: *ჩემი დიდი ნენე რომ გაბრაზდებოდა, შენ ქართველიშვილოო*.

ეთნიკურ ენას ძირითადად *ქართულას* უწოდებენ. შესამჩნევადაა გაიშვიათებული ჩვენებური//ჩვენებურას გამოყენება. თუმცა ამ უკანასკნელს, სავარაუდოდ, ყოველთვის შერჩება ის სიმბოლური დატვირთვა, არსებობის დღიდან დღემდე რომ აქვს.

ენობრივ ვითარებას, პირველ რიგში, თვით ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები აფასებენ, რაც კვლევის აუცილებელი და ანგარიშგასაწევი კომპონენტია. მოვეუსმინოთ მათ: *ქართულა ლაპარაკობდენ, წინ-წინ თურქია არ იცოდენ, ახლა ქართულა არ იციან. მოყრილობაში ჩვენებურა ვლაპარაკობდით*.

გირესუნის ვილაიეთის ბულანჯაკის ილჩეს სოფელ დამუდერეში ემინ-ოღლები, ბაირახტარ-ოღლები, იმაილ-ოღლები, ჭუმბურ-ოღლები, ოდაბაშ-ოღლები, არმან-ოღლები, გეჩიჯ-ოღლები... ცხოვრობენ. ემინ-ოღლები და იმაილ-ოღლები, როგორც ორჰან ბერიძემ გვითხრა, წინაპრების გადმოცემით, ქედის რაიონის სოფელ წუნარისიდან არიან. შვიდი კაცი წამოსულა წუნარისიდან, ოთხი ორდუში დარჩენილა, სამი სოფელ დამუდერეში დასახლებულა. ადრე სოფელში სამასი კომლი ქართველი ცხოვრობდა, ახლა მათი უმეტესობა ქალაქებში ცხოვრობს.

გირესუნის ვილაიეთის ბულანჯაკის ილჩეს სოფელ ყარაყადიში სოფელ წყაროთადან და ჭვანადან წამოსული ქართველების თხუთმეტი გვარია: ჯინ-ოღლები, ველი-ოღლები, ყადალი-ოღლები, თოფალ-ოღლები, კობალ-ოღლები, ელიბ-ოღლები, ჭოკი-ოღლები, პაპი-ოღლები...

ორდუს (Ordu) ვილაიეთის გიოლქოის რაიონში ქართველების 4 სოფელია: 1 მაჭახლელების, 3 - იმერხეველების; ქორგანის რაიონში 6 სოფელია ჩაქვიდან წამოსული ქართველების, უნიეში 17 ქართული სოფელია, ხოლო ფაცაში ქართველებით დასახლებული სოფლების რაოდენობა 12-დან 16-მდე უნდა იყოს.

უნიეს (Ünye) ილჩეს მოსახლეობა 128 ათასია. აქედან უნიეში 35-დან 40 ათასამდე ეთნიკური ქართველი ცხოვრობს. 2014 წელს გაიხსნა უნიეს აჭარელ ქართველთა მეგობრობისა და კულტურის საზოგადოება, რადგანაც აქ უმთავრესად აჭარიდან წამოსულები მკვიდრობენ.

უნიეს ილჩეს ეთნიკური ქართველებით დასახლებული სოფლებია: Yüceler, Güzelyalı, Cevizdere, Başköy, Tepeköy, Yaylalı, Ağçdere, Elmalık, Çatal Pinar, Hızarbaşı Kumarlı, Hızarbaşı Günlük, İnkur Fatih mahale, Tekkiraz, Ekincik, Aydıntepe, Çataltepe, Söylemez.

უნიეში ცალკე გამოყოფენ ჩაიბაშის (Çaybaşı), რომელიც 6 სოფელს მოიცავს: ქოქლუკს (Köklük), აქბაბას (Akbaba), სარიჯარიკს (Sarıcarık), თექეს (Tekke), ეირიბუჯაკსა (Eyribucak) და ქუშუდერეს (Kusudere). ამათგან 4 სულ ქართველებითაა დასახლებული, ხოლო ორში – ქოქლუკსა და ქუშუდერეში გურჯებთან ერთად თურქებიც ცხოვრობენ, ანუ სოფელი გადარეულია. უნიეშივეა ჩერქეზების ორი სოფელი: გულპინარი (Gülpınar) და დოშემედიბი (Döşemedibi).

უნიეს ქართველები ეთნიკურ ცნობიერებას შემდეგნაირად გამოხატავენ: *ჩვენ ჩვენებური ვართ ვიტყვიტ*. უნიე და უნიეს სოფლები, ისევე როგორც სამხრეთ შავიზღვისპირეთის დანარჩენი რეგიონები, გამოირჩევა კარგი ქართულით; საგანგებოდ აღვნიშნავთ, რომ არც ახალგაზრდები საუბრობენ ურიგო ქართულით, რომელიც უნიეში ფეხის დადგმისთანავე მოგვესმა ქუჩაში.

ენის ცოდნას უნიეში განსაკუთრებული ფრაზეოლოგიზმებით: *ეს დამწიფებული ქართველია, ეს ჭახე ქართველია*. დამწიფებულ ქართველს ენის კარგ მცოდნეს უწოდებენ, ხოლო ჭახე (უმწიფარ, მკვანე) ქართველს ენის ცუდად მცოდნეს ან არმცოდნეს.

უნიეს ქართველები, ქართული ენის ცოდნის მიუხედავად, თვითკრიტიკულები არიან და ამბობენ: *ბერები*

⁸ İlçe (თურქ.) – ადმინისტრაციული ერთეულის სახელწოდება, რომელიც რაიონს შეესაბამება, ილჩე.

უფრო ლამაზად ლაპარაკობენ; ოცდასამის ხდომილობენ და ვერ ლაპარაკობენ ჩვენ მოვლა არ ვიცით (ენის), ჩვენ ვერ ვლაპარაკობთ, ბავშვებს როგორ დავასწავლოთ. სხვა გარემოება, რის გამოც ქართველები სწუხან, შერეული ქორწინებაა: თურქის ქალებში გარეგამ ენა მოსპო.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ვინც საქართველოში მიდი-მოდის და საქმიანი ურთიერთობაც აქვს, მათ მეტყველებაში უკვე ახალი ლექსიკური ერთეულების გარდა რუსულიდან ქართულში შემოსული ბარბარიზმებიც გვხვდება, მაგალითად *მებელი*.

ორდღში (ქალაქ უნიეში) ჩაწერილი ტექსტების ნიმუშები:

დღე ასი და ოცდაათი წელია მოსულა. ჩვენ ჩვენებური ვართ ვიტყვით. იქაურ სოფელში ვინცხა არის, მივსულვარ. რამდენი წელი იქნა? (ოთხმოცდაათერთმეტში) პირველად წავედი იქა. ბაბად ძალვან ქართული იცოდა.

ყველაზე დიდრები ქართველებია, სტუმარი უყვარს. ჩერქეზი უფრო წვინდა არი, ჩერქეზი უფრო კადა.

ოცდახუთი წელის წინ ქორწილი რომ იქნებოდა, ჩვენ სოფლიდან გოგო წვედა იქითა სოფელში, იქ გავათენებდით, გოგოს არ მივცემდით. გოგოს კუთხე მაყარ ვეტყვით: ნათესავები, მეზობლები. გოგოს კუთხედან ვინცხა წვედოდა, მაყარი იქნებოდა. მაყარი იძღერებდა:

*ჯამეს უკანმდინარეო,
გოგო ვნახემდინარეო,
დ უკარ ფეხი, გავალ უბე,
შინ გაავგზად მტირალეო.*

სახლსა ხიდან აშენებდენ. ენ კარგი წაბლი იქნებოდა. ერთ წელში ორჯერ მეიჭრებოდა, შუბათში⁹ და მაისში. ცულითჭრიდენ, ხიზარებით¹⁰. ძელგაკეთებდენ, ასედაა წყობდენ ხიებსა, ჩააწყობდენ (ერთმანეთში), დაბურავდენ. ენ ბევრი ორი სართული იყო. ქვეშ საქონელი იყო, ახორ ვებნებოდით. ქვეშ დააწყობდენ, მერე ოთხ ხეს ასე (სივრძეზე) გააწყობდენ, მერე ოთხ ხეს, თექერ გააკეთებდენ, თავგმა არ ევიდესო. სიმინდ, ლობიას ვინახავდით.

ბელელში ჩალას, ბალახს შეყვრიდით. ყანაში რომ მუშაობდენ, ჩვენებურა ბევრ იძღერებდენ. ნადი იყო. ყანაში მუშაობდენ, ნად გააკეთებდენ. სიმინდის ნადი იყო, მე შენტან მოვდიოდი, შენ ჩემთან მოდიოდი. თხუთმეტი კაცი იქნებოდა. პურსაც დავთესავდით ჩვენ სოფელში, დავაფქვევდით წისქვილში.

იმ ადამიანების მეტყველება, რომელთაც საქართველოსთან საქმიანი ურთიერთობა აქვთ, შემდეგი სახისაა: მე აქ მაღაზია მაქ. სახლში რაცხა დაგვირდება, მებელი, მაცივარი, გვეიაროთ ჩემ მაღაზიაში. იქაურ სოფელში ვინცხა არის, მივსულვარ. ოთხმოცდაათერთმეტში პირველად წავედი იქა.

უნიეს ილჩეს სოფელი ჩათალ პინარი (Çatal Pinar) გამორჩეულია იმით, რომ აქ მცხოვრებ ქართველთა დიდი ნაწილი ქობულეთიდან, ციხისძირიდან, ხუცუნბიდან წამოსულან, რაც აისახება კიდევ აქაურთა მეტყველებაში. იგი გურული მეტყველების ტიპური ნიმუშია. ბევრი ქელიდანაც წამოსულა. ჩათალ პინარში მჟავანძიებები, შუბლადიები, კილაძიები, საფილიშვილები, ბეჟანიძეები, ხოხობაიშვილები (ხახუტაიშვილები?)... ცხოვრობენ.

ჩათალ პინარში თათრული, როგორც თვითონ უწოდებენ თურქულს, უფროსი თაობის (60 წლის და ზემოთ ასაკის) ქართველებმა ქალაქში ჩამოსვლამდე და სკოლაში წასვლამდე არ იცოდნენ: მე ქალაქში რომ ჩამოვედი, თათრული არ ვიცოდი. ხოლო მათზე, ვინც ამბობს, რომ სკოლაში წასვლის დროს თურქული იცოდა, ამბობენ: ისინი ტყვილობენ (იტყუებინ). თუმცა გამოკითხვის შედეგად დადგინდა, რომ სასკოლო ასაკის დადგომისას თურქული ენა არ იცოდა 40 წლამდე ახალგაზრდების დიდმა ნაწილმაც. ეს ვითარება შენარჩუნდა მანამ, სანამ სოფელი არ მოიშალა და ქალაქში არ გადმოპარგდნენ საცხოვრებლად.

საქართველო-თურქეთის საზღვრის გახსნამ ენა, ქართველების აზრით, დავიწყების საფრთხისგან იხსნა: ენის დავიწყობის დროზე გეისხნა საზღვარი. საქართველოში მცხოვრები ქართველების საუბარს ყურს რომ უგდებენ, ამბობენ: თქვენ ლაპარაკში ასე სიტყვიდან ორმოცს ვგნებულობ. უფროსების აზრით, ახალგაზრდებს ქართული არ აინტერესებთ; შვილებმა არ იციან, მაგრამ ცდილობენ შვილიშვილებს დაასწავლონ.

დღეს, როცა თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველები ამბობენ, ახალგაზრდებმა ქართული არ იციანო, ეს შეიძლება გადაჭარბებულ შეფასებად მიიჩნიოს ბევრმა; მაგრამ ახალგაზრდების დიდმა ნაწილმა, ჯერ ერთი, მართლაც არ იცის ეთნიკური ენა ისე, როგორც ის იციან მათმა მამებმა და, მეორეც, მათი წილი

⁹ Şubat (თურქ.) – თებერვალი.

¹⁰ Hızır (თურქ.) – ხერხი.

საგრძობლად მცირეა უკვე. ეს არის მათი გულისწუხილი და საფიქრალი. მართალია, დღეს ბევრი ცდილობს ქართულის სწავლას, მაგრამ მათი რაოდენობა იქ მცხოვრები ახალგაზრდა ქართველების ნახევარიც არ იქნება. ზემოთქმული სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ მათი ეთნიკური ცნობიერება, თვითაღქმაც ამ ციფრის პირდაპირპროპორციული იქნება. მათი უდიდესი ნაწილი, ენის არცოდნის მიუხედავად, თავისი შთამომავლობით ქართველი/გურჯი იქნება.

ჩათალ ჰინარში ჩაწერილი ტექსტის ნიმუში:

აქნა ქობლეთიდან არიან წამოსული, ციხისძირი, ხუცუბანა. ბევრი ქედადანაც წამოსულა. თქვენ ლაპარიკში ასი სიტყვიდან ორმოცს ვგნებულობ. ჩემი სოფელი ძალააია, თაში. პურსა დათესავენ, ქერი. ყველა ხალხი არ დათესავს. სოფლის მონაგალი არ აღი: ჭარხალა, პამიდორი.

რომ დავკრავ ჭადს, ასე დავკრავ (ჯვრის ფორმას აძლევს).

თურქები ჭუჭყიანი ხალხია, ჩვენ დავასწავლეთ. ცხვარს კრაჭვედენ, ფუძვლს წყალში ავდებდენ. ეწერზე წვებოდენ, ეწერის ლოვინი იცოდენ. ჩვენ დავასწავლეთ ფუძვლის ლოვინი. ცარიელი იყო მიწაები, აართვეს. წელიწადში ხუთ-ექვს კაც კლაავდენ.

ჩვენ ამის ბაირაღში რომ ვართ, თურქული სახელები იყო. მე რომ ქალაქში ჩამოვედი, თათრული არ ვიცოდი.

ერთ წელიწადში ერთ თვე დასვენებაზე არიან, თხილობაზე მოდიან.

თქვენი პრეზიდენტი გედეიცვალა, ჩემი დოკუმენტი გეიჭედა. რატომ ვაჯიქდა ჩემნაირი კაცის საქმე? საბუთები ყველაფერი გამზადდული მაქვს.

თქვენ ლაპარიკში ასი სიტყვიდან ორმოცს ვგნებულობ. შვილმა არ იცის (ქართული), ბადიშს დავასწავლი.

უნიეს ილჩეს სოფელ გუზელიალიში (Güzelyalı, ძველი სახელი – მიტრაბოლი) 400 ოჯახი მკვიდრობს. აქ სულ ქართველები ცხოვრობდნენ და ცხოვრობენ, გვიან მოსულა რამდენიმე თურქული ოჯახი. ყველანი ქედადან, სოფელ ჭარახმელადან არიან წამოსული. სოფელში ყველა ჩვენებურია. აქაური ქართველები იხსენებენ, რომ საზღვარი ახალი გახსნილი ყოფილა, რამდენიმე მათგანი საქართველოში წამოსულა. აქაურ ქართველებს მათთვის უკითხავთ, ქართველები ხართო. გურჯებს ვერ გაუგიათ, რას ეკითხებოდნენ: ჩვენ არ ვიცოდით, რა იყო. დედაბრები იტყოდნენ, ქართველო შენო (გაბრაზებისას). დღეს კი ყველა მათგანი ამბობს, რომ დედ-მამა ქართული იყო, ლამაზი ლაპარიკი იცოდა. ბერები ილაპარაკებენ, როცა ვკითხვთ, შვილებმა თუ იცოდნენ ქართული, გვიპასუხეს: აბა არ იციან? ბადიშები გყავს, არცერთმა არ იცის ჩვენებური.

უნიეს ილჩეს სოფელ გუზელიალიში ჩაწერილი ტექსტის ნიმუში:

ქედადან არიან წამოსული ყველა, სოფელ ჭარახმელადან ვარ. აქ სულ ქართველები იყვენ, ცოტა თურქია, ვიან მოსულან. რათ უთხრა? რუსმა გამოაქცია, თორმეტი კაცი მოსულა. იქიდან წამოსულან, აქ მოსულან, დამჯდარან. დედე გამოსულა იქიდან.

ჩემ დედეს ერთი ზროხა და ერთი სკივრი წამუღია. დიდი ქონება ქონებია, სკივრი უუვსია და წამუღია. აქ ვინმე არ იყო, ჰუქუმეთ¹¹ მუუცემიან.

შენ ქართველი ხარო, მკითხა [საქართველოში მცხოვრებმა ქართველმა], მე არ ვიცოდი, რა იყო. დედაბრები იტყოდნენ, ქართველო შენო (გაბრაზების დროს). მარტო ბერები ილაპარაკებენ, ოთხი ბადიში მყავს, არცერთმა არ იცის ჩვენებური.

ფედევრათი (ყავრით) დაებურევდით [სახლს], ზოვი ეწერით დაბურევდა. საქონელი იმას არ ჭამს, წვიმას იკავებდა. სიმინდ დაფნაყევდით, ქარში გავაქოლოვდით. ღომ წყალში ვხარშავდით, რძეს მემრე დაასხმოდენ. ტოკვეცი¹² ვძიგვაავდით. ღომო მაღალ იერებზე¹³ იყო, დუზებზე¹⁴ არ იყო. მევიტან, დეინახავ მანგალს? მად გზელია, მაგ ხელა არ იქნებოდა.

წრეველა წრეულს? დეიწვა, მაღლობაში ჰიჩ¹⁵ არ აღი, გათოვლდა და თოვლმა დაწვა. თხილი რომ კუკუთ (ნაყოფს) გეიდებს, მოწვა. ხილი, მეივა¹⁶ იქ, იაილაში არ გეიმართა. [მიწა] ზოგმა გაყიდა, ზოგმა ზიარად (საზიაროდ) მისცა.

¹¹ Hükümet (თურქ.) – მთავრობა, ხელისუფლება.

¹² Tokveci – მოკლე კეტი(ა); ტოკვეცი არს ჯოხი მოკლე და სხვილი გაცემებაში საარშიოდ საჭმარი (სულხან-საბა) (რედ.).

¹³ Yer (თურქ.) – ადგილი.

¹⁴ Düz (თურქ.) – ბრტყელი, სწორი, თანაბარი.

¹⁵ Hiç (თურქ.) – სულ, საერთოდ, სავსებით, არანაირად, სულ არა.

¹⁶ Meyve (თურქ.) – ნაყოფი, ხილი.

გაწვიმდა, ღელეს წყალი ჩამოვიდა და აამღვრია. გუშინ ჩემი ხისიმის¹⁷ (ნათესავის) ონ სექიზ¹⁸ იაშინდა¹⁹ (თვრამეტი წლის) დეიხჩო და მეიტანეს აქზე. აქაურ ზღვაში ცურვანა იცოდე, სხვანაირად ტრიალობს.

სოფლების მინისტრი იყო, ცხვრები, ზროხები, ქარხანები როგორ მუშაობს. დედ-მამა ქართული იყო, ლამაზი ლაპარაკი იცოდა. საქონელს მეიყვანდა გემიებით, ძალიან მუშო იყო. ავად იყო და ფულ არ ეილო მთავრობისგან, ამნაირი კაცი მუჰამედი იყო.

უნიეს ილჩეს სოფელი კუშჩა (Kuşça) მთლიანად ქართველებითაა დასახლებული. ჩიკვაიძეები, ჭელიძეები, ლორთქიფანიძეები, პარსელიძეები აჭარიდან, ქედიდან, სოფელ ვაიოდან მოსულან: ფესვი იქიდანაა, ვაიოდან. თექსმეტი მოსახლე მოსულა. სოფელში 100 ოჯახია და დღეს, როგორც ქართველების ყველა სოფელი, განათლების მაღალი დონით გამოირჩევა: სოფელში უმაღლესი განათლების მქონე 150 პირია.

თვალშისაცემი იყო ის გარემოება, რომ ეთნიკური იდენტიფიკაციისთვის (ქართველის აღსანიშნავად) მხოლოდ სიტყვა ქართულს იყენებენ: ცოლი ქართულია; რძალები ორივე ქართული მყავს.

სკოლაში წასვლის დროს, ისევე როგორც სხვა რეგიონების ქართველების უფროსი და საშუალო თაობის წარმომადგენლებმა, აქაურებმაც არ იცოდნენ თურქული ენა და ამის გამო თურქები მათ კოზაქს ეძახდნენ: კოზაქ გვეძახდენ, მუუშლელი. თურქები გვიძახდენ. კოზაქი, მათი განმარტებით, უცოდინარს, თურქული ენის არმცოდნეს ნიშნავდა.

ახლა კუშჩაში ყველა დაინტერესებულია ეთნიკური ენის სწავლით: დაბიწყებული ვიყავით, ახლა ყველა დაინტერესებულია.

კუშჩაში ქართველები ნათესავების ერთმანეთზე დაქორწინების მიზეზს იმით ხსნიან, რომ ადრე თურქებს თავიანთ ქალებს არ ატანდნენ. ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ თავიდან ეს ვითარება არ გვექონდა და უცხო მიწაზე ყოფნის სიმძიმე იყო მიზეზი ქართველებისთვის უჩვეულო ქორწინებისა: აქ თათრებს რო ვოგოს ვერ აძლევდენ, ვერ ატანდენ, ერთმანეთზე ქორწინდებოდენ და ახლა არ არი. ძველათ თავიდან არ იყო, მემრე დეიწყეს.

სოფელ კუშჩაში ჩაწერილი ტექსტის ნიმუში:

ჩვენნი დედები მოვიდენ, ფესვი იქიდანაა, ვაიოდან. თექსმეტი მოსახლე მოსულა. სამოცი წლის მემრე მოვიდა ერთი ძმა. რაცხა დაამაჟა და წამოსულა. იქაური სახელი დედულაჲ ერქვა, აქაური სახელი ხასანაჲ იყო. უნიე ქალაქი არი, იქა ვრობა დაანახვენ თავიდან, უნიე ქალაქის გვერდით. იქ ცხრო იყო, კოლო იყო ბევრი და იქაურობას გაექცენ. ზამთარში ზღვიპირზე მივიდოდით, მემრე აქა და ზაფხულში იაილაზე.

აქ თათრებს რომ ვოგოს ვერ აძლევდენ, ვერ ატანდენ, ერთმანეთზე ქორწინდებოდენ, ახლა არ არი. თავიდან არ იყო, მემრე დეიწყეს. აქ (მეზობელ სოფელში) ერმენლებს (სომხებს) უცხოვრიათ. მემრე ჩხუბი ატყდა, მათმა ჯარში არ წევდიდენ და გაყარეს. სკოლაში წასლი ხან კოზაქ გვეძახდენ, მუუშლელი. თურქები გვიძახდენ. მე იმათი დასწავლებული ვარ.

ჩემ შვილებმა ქართული არ იციან. ლისუ²⁰ რომ დაამთავრა, ნაცნობმა ჩამომართვა უფროსი ბიჭი, იმან იცის. ცოლი ქართულია, იმას ვერ დავასწავლე. რძალები ორივე ქართული მყავს. ახლა დაინტერესებულია ყველა; დაბიწყებული ვიყავით. არჩვენებში ვიყავი ორჯერ.

ორდუს ვილაიეთის ფაცას ილჩეში 12 სოფელია: კაბახდაღი (Kabahdağı), დუაიელი (Duayeli), მეჰმეთ აქიფი (Mehmet Akif), კარატაში (Karataş), ოლუქლუ (Oluklu), საჰლი (Sahli), ჰოილუ (Hoylu), თოქლუბაში (Toklubası), ჩეიქერდაღი (Çeikerdağ), ქონაკბაში (Konakbaşı), დუგუნლუკი (Düğünlük), იუსუფლუ (Yusuflu). ფაცას რაიონში დაახლოებით 25 ათასი ქართველი ცხოვრობს, ხოლო საკუთრივ ქალაქ ფაცაში დაახლოებით 5 ათასი. მიიჩნევენ, რომ ფაცაში ძველი ქართველები არიან. აქ აჭარიდან არიან, ჩურუქსუდან (ქობულეთიდან) არიან; მაგალითად, მოწყობილების 3 ოჯახი კაბახდაღში სოფელ ზედა სამებიდან, ქობულეთიდან არის. კაბახდაღში 250 კომლი ცხოვრობს და ჩურუქსუდან, ხუცუნბიდან წამოსულან: ჩივიან ხუცუნბიდან ვართო. გავრცელებული ჩივა, ჩივიან ცხადად მიუთითებს, რომ აქაურები გურიიდან, ქობულეთიდან არიან და მათი მეტყველებაც, შესაბამისად, გურული მეტყველებაა. სოფელში მესხიძეები, დიასამიძეები, ბეჟანიძეები, ქათამაძეები, კენჭიშვილები, ბაჯელიძეები, ელიაძეები, ინაიშვილები, მოწყობილები... ცხოვრობენ. ქართველებზე წინ აქ თურქებსა და რუმებს²¹ უცხოვრიათ. ყველა მოსულს, ქართველების გარდა, კამახს²² უწოდებენ: კამახი მუა.

¹⁷ Hisim (თურქ.) – ნათესავი.

¹⁸ On sekiz (თურქ.) – თვრამეტი.

¹⁹ Yaşında (თურქ.) – წლის, ასაკის.

²⁰ Lise (თურქ.) – ლიცეუმი, საშუალო სკოლა.

²¹ Rum (თურქ.) – ბერძენი.

²² შეადარე ყაძახი და ყაზახი (ძვ. და კუთხ. (გურ. იმერ.)) – გლეხი; აზაკ (თურქ.) – ყაზახი, კაზაკი (რედ.).

აღსანიშნავია, რომ აქაც და მთელ ანატოლიაშიც მკვიდრ ეთნიკურ თურქებს სახლის, ჯამეს შენება და კერძების კეთებაც ქართველებისგან უსწავლიათ, რაც ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, თუ გავითვალისწინებთ და შევადარებთ ერთმანეთს ქართველებისა და თურქების – მიწათმოქმედი და მომთაბარე ხალხების ცხოვრების წესს, მატერიალურ და სულიერ კულტურას. აქაურ მამასახლისს თავისი შვილებისთვის უთქვამს, თუ სახლს აშენებ, წადი და ნახე, ქართველი როგორ აშენებსო. ქართველები აგრეთვე აღნიშნავენ, რომ ისინი სუფთა ხალხია, სიბინძურეს ვერ იტანენ, რაც სხვებსაც დაასწავლეს.

ამ სოფელში, ისევე როგორც სხვა სოფლებში, უფროსი და საშუალო თაობის ადამიანებმა მხოლოდ ჩვენებური იცოდნენ. ქართველებიდან თურქული არავინ იცოდა და შემდეგ დაისწავლეს: *მე ბილა²³ ათ წლამდინ ჩვენებური ვიცოდი, თურქა არ ვიცოდი. თურქა არაკაცმა არ იცოდა, მეძრე დევისწავლეთ.* ახლა კი, რადგან მექთებში²⁴ თურქულია, ენაც დაიკარგა.

სოფელში ათი წელიწადია, რაც ბავშვებს ინტენსიურად ასწავლიან ქართულს, როგორც წერას, ისე კითხვას, სახლებში ქართულად ელაპარაკებიან და ცდილობენ, სასწავლებლად საქართველოში გამოგზავნონ: *ათი წელიწადია ბაღნებს ქართულას ვასწავლით. შვილებს ვასწავლით ჩვენებურას, ხდონილობენ. ახალდაბადულ ბაღნებს დასწავლა უნდათ. ბაღანა წერავს, ჰემ წერვა იცის, ჰემ კითხვა იცის. სახლში ჩვენ ჩვენებურა ვლაპარაკობთ. იქნადა მე გამო უგზავნე. ბავშვებს ათ წლამდე არ ასწავლიან ქართულს, რადგან შემდეგ თურქულის სწავლა რომ არ გაუჭირდეთ: ათ წლამდე ჩვენებურა არ დავასწავლით, თურქა ისწავლა, მეძრე დავასწავლით. ჩვენ სახლში ჩვენებური ნამეტარი არ დელილაპარაკება.*

კაბახდაღში ჩაწერილი ტექტის ნიმუშები:

ფაცაში ძველი ქართული არიან. აჭარიდან არიან, ჩურუქსუდან არიან. ჩვენ ჩურუქსუდან ვართო, ჩივიან. იქნადა ბრეველი ყოფილა. იმიდან ჩივიან, ხუცუბანიდან ვართო, მასე ჩივიან. ჩვენზე წინ თურქები იყვენ, რუმები იყო, ერმენლი იყო. ერმენები ჩვენ მოსვლამდინ წასულან. დიასამიდე აქნადაც არის, გაღმაც არის. ერთ კაცზე ონ იქო²⁵ დონუმი²⁶ (მიწა) მ უცემიან, ყაძახებთივინ წუურთმევიან. აქ დიდვანი ხეები ყოფილა. გამეიხე, აქვრობა ძალვან ლამაზი ყოფილა. აქნადა მოსულან, სუყველაა შიერი. მეძრე რა უქნიან? პაწაა ძერი ვ უშლიათ, პაწაა სიძინდი, პაწაა ბუდაა.

ფაცხა ვ უკეთებიან, ეწერი უფარებიან. აქნადა აფერი ჯამე არ ქონებიან, ჩვენდან დ უსწავლიან. პაწაა ჯამე ვ უკეთებიან, მეძრე დ უშლიათ, ქვადან ვ უკეთებიან. იქიდან მოსულები ვინცხას ფული აქვს, იმას კარგი სახლი ვ უკეთებიან, ვინცხა ფუნარა²⁷ ყოფილა, იმას მ უქსევია, სუყველა ერთმანეთზე დ უზმარებიან. ვოთხი ოდა იქნება: სალონში შესვალ, მუთფალი,²⁸ ათაოდა²⁹, ბაღნის ოდა. პაწაა სახლი იქნება, კიდო მასე იქნება. ვორი შესავალი აქვს, ერთი სახლის ოჯალის შესავალი იყო, მეორე მისაფირის.³⁰ აქნადა მოსულ ვინცხა ფარა ქონდა, საქონელი უყიდიან, სახლის ქვეშ საქონლის ძერი ვ უკეთებიან.

ათი წელიწადია ბაღნებს ქართულას ვასწავლით. ბაღანა წერავს, ჰემ წერვა იცის, ჰემ კითხვაც იცის. ეს ჩემი დადს ბაღანა. სახლში ჩვენ ჩვენებურა ვლაპარაკობთ. იქნადა მე გამო უგზავნე. ჩვენებური ვარ, ვიტყვი. მე ბილა ათი წლამდინ ჩვენებური ვიცოდი, თურქა არ ვიცოდი. თურქა არაკაცმა არ იცოდა. მეძრე დევისწავლეთ.

ახლა ქორწილი აქვს ამხანაგს, იმასთან წავიდა. მე თქვენთან ქორწილში მივედი, თქვენ სალონში ექცევი. აქაურობა სულ ჩვენებურ საჭმელ ვაკეთებენ, ამსილია. თქვენთან ხორცი ბრეველია, ჩვენთან ბრეველი არ ალი. შაშრამი არი, ზაფრანი არი, ფხალი არი, შავი ლობია იქნება. აირანს³¹ მოადულებენ, აიჭრება, იმიდან ყველს ვაკეთებენ. საქონელი რო დაკლიან, იმიდან კვეთ ვაკეთებდენ. ისინი (თურქები) მოვლიან, ქართულის (ქართველების) ყავორმა (ყაურმა) ვჭამოთო. ივინმა მაკილო არ იციან, ივინიც მოხარშვენ, ფილავეზე დაყრიან, ჩვენ საჭმელ ვაკეთებთ. მავინმა (თურქებმა) სახლის კენარი (ეზო) არ იციან, სახლ ვაკეთებენ, წინ ჰიჩ არაფერი არ არის.

ალი ფაშას უთხრომია, ოცდახუთ წელიწადს არ მისცეთ ქალი (თურქებს), ოცდახუთ წელიწადს მეძრე ქალი თუ მოგწონდათ, აართვითო (თურქებს), დეთმიშ ბეშ³² სონრა³³ (სამოცდათხუთმეტი წლის შემდეგ)

²³ Bile (თურქ.) – ნაწილ. და კავშ. -ც, კი, კიდე[ვა]ც.

²⁴ Mektep (თურქ.) – სკოლა, სასწავლებელი, სასწავლო დაწესებულება.

²⁵ On iki (თურქ.) – თორმეტი.

²⁶ Dönüm (თურქ.) – ფართობის ერთეული, 1 დონუმი=1000 კვმ.

²⁷ ფუნარა [არაბ. მრ. რ. ფუკარა «ღარიბი»] კუთხ. (გურ. აჭარ.) არაფრის მქონე, ღარიბი, ღატაკი (რედ.).

²⁸ Mutfak (თურქ.) – სამზარეულო.

²⁹ Yatak odası (თურქ.) – საძინებელი.

³⁰ Misafir (თურქ.) – სტუმარი.

³¹ Ayran (თურქ.) – აქ: დო.

³² Yetmiş beş (თურქ.) – სამოცდათხუთმეტი.

³³ Sonra (თურქ.) – შემდეგ, მერე.

ხემ (თან, კიდევ) მიეცით, ხემ აართვითო, ასი წლის მემრე რაცხა ვინდათ, ის ქებითო.

მუხტარის (სოფლის თავის, უფროსის) დად ვარ. ზამფხულში აქა ვარ, ზამთარში ქალაქში ვარ. კაცი, ორსულად ვიყავ, მომიკტა. რატომ არ მოხვალთ კარში? პაწაა ჰავა აიღეთ. ჩვენ სახლში ჩვენებური ნამეტარი არ დეილაპარაკება. წერვა არ ვიცით, ენა დეიკარქს. ახალდაბადულ ბაღნებს დასწავლა უნდათ. მე მცოდნოდა, საჭმელ გავახა ზირებდი.

ხულოში გვევლია, ბრეველი სახლი არ დიდინახია. ხულოში და ქედამი ბრეველი სახლი არ ალი, პაწაა. დღე-ხვალ იქნაა ქორწილია. მე წველო მინდა. იქნაა პაწაა სახლი გავაკეთო მინდა. ახლა გეძინავს (ვზარდაცობთ).

სამსუნის ვილაიეთის სალიფაზარის ილჩეში ეთნიკური ქართველებით დასახლებული 7 სოფელია: ქესთანე პინარი (Kestane Pinar), ფილენჯიკი (Filencik), ქარადერე (Karadere), მუსლუბეი (Muslubey), ბიჩმე (Biçme), ალან იენქინი (Alan Yenkin), იენი დოღანი (Yeni Doğan), და 6 უბანი: ქუშჩუაზი (Kuşçuaz), ქარაბაში (Kara Baş), აიაზმა (Ayazma), სოიუქი (Soyuk), აზთეფე (Aztefe), მერკეზი (Merkez).

სალიფაზარში დაახლოებით 6-7 ათასი ჩვენებური ცხოვრობს: ცენტრეაძეები, პილპილაძეები, ჯინჭარაძეები, გოგიტიძეები, ჯაფარიძეები, ჰაჯი-ოღლები... ისინი ორთაბათომიდან³⁴ და მაჭანლიდანაც (სოფელ ზედვაკიდან) არიან. სალიფაზარის ჩვენებურებს საქართველოში მცხოვრები ქართველები თავიანთ დაძმად მიიჩნიათ; წუხან, რომ ჩვენებურები (საქართველოში) ვინმეს არ აგონდება. მე ქართველები მიყვარს, მეც ასე შეძნელონ. ახლა მეც იქა ური ვარ, მე შენი თავი არ დამივიწყნია, შენაც არ უნდა დაგავიწყდეს. იქაური ქართველები და ჩვენებურები დაძმა არის. პაწა ბაღნებმა ერთმანეთი იცნონ.

სალიფაზარში ოთხი წელიწადია, რაც საზოგადოება გაიხსნა. აქაურების სურვილია, ამ საზოგადოებას ქართული ენის შენარჩუნებას შეუწყოს ხელი, რომ ბავშვებმა ენა არ დეივიწყონ.

სალიფაზარის ილჩეს სოფელ აიაზმაში, სადაც 300 კომლი ცხოვრობს, 99 წლის ომერ ილმაზის გადმოცემით, საქართველოდან გადმოხვეწის მიზეზი მუსულმანობა და ლოცვის აკრძალვა ყოფილა. რუსები მათ ლოცვას უკრძალავდნენ. ისინი ორთაბათომიდან ჯერ ჩარშამბაში მოსულან, მაგრამ იქაურობა არ მოსწონებიათ, რადგან არც წყალი ყოფილა და არც ტყე. შემდეგ ქალაქში მოსულან, იქაური წყალი ამოულიათ, მაგრამ ცხენს არ დაუღვავია, ბოლოს კი ეს ადგილი უპოვიათ ტყეში, სადაც კარგი წყალი იყო და დარჩენილან. ამიტომაც არის, რომ დღემდე ყველა ქართველი სოფლისკენ მიემუშრება, როგორც კი დროს იშოვის ან კიდევ ზაფხულში, რადგან ქალაქს ვერ შეეჩვივნენ: ვერ დევეჩვიეთ შეჭირში³⁵. აქაურებს სამშობლოდან წამოულიათ მიწავაშლაა, ყავალი ვაშლი, შავი ყურძენი, ბათუმის სხალი, ქლიავი, ტყეშალი.

სალიფაზარში გავიგეთ პირველად, რომ თურქები ბოლოკაები არიან. ამ ლექსემის სემანტიკა მთლად ნათლად ვერ აგვიხსნეს ჩვენებურებმა, მაგრამ დედები ისე ჩიოდნენ, ბოლოკაები კუდიანები არიანო. ბოლოკაებს ჩვენებურები არ უყვარდათ. არადა ჩვენებურებმა დაასწავლეს კუდიანებს (თურქებს) სიმინდის გამარგვლა, სახლის აშენება, ჯამეში ლოცვა (მანამდე მხოლოდ სახლში ლოცულობდნენ), მაწვნისა და კარაქის კეთება. არც ბექმეზი³⁶ იცოდნენ რა იყო, ჩვენებურებისგან უსწავლიათ მისი კეთებაც. ჩვენებურებს დიდი წვლილი მიუძღვით იქ დამხვდური ხალხის ცხოვრების წესის ჩამოყალიბებაში. სოფელში და, საერთოდ, ქართველებში დიდხანს შემორჩენილა ნიშნობისა და ქორწილის ტრადიცია: ქალს რომ დანიშნავდნენ, ორი თვის შემდეგ ქორწილს აკეთებდნენ. ქალი ჯვორით მიჰყავდათ, მზითევს ატანდნენ, სკივრში ჩაუწყობდნენ და ვირს აჰკიდებდნენ. ქორწილი გათენებადმდე გრძელდებოდა. სოფელი უამრავ საჭმელს აკეთებდა, ხორცეული ბევრი იყო სუფრაზე, ორ-სამ ხარს კლავდნენ.

სოფელ აიაზმაში ჩაწერილი ტექსტების ნიმუშები:

ბაბოს მამა რისმან-აღა წამოვიდა ორთა ბათომიდან. იქიდან რატომ აქეთ წამოსულან? ჩვენ მუსლიმანი ვართ, ვერ დავდგებითო. არ ალოცვიებდენ. რუსები უშლიდენ, მუსლიმანი არ იყო დიე. უშლიდენ. გურჯისტანმა ნელ-ნელა ფეხზე დადგა. რუსიამ უთხრა ვ ზად მომეციო, თურქიამ არ მისცა. რუსიას იმფერი დერი ქონებია-ქი, ინასანი³⁷ გეიყინვის. რუს ქონებია მოტორიები. ორი ძმა იქ დარჩენილა, სამი ძმა აქ წამოსულა, მემრე ვადავალ, ვადმევიყვანო, მემრე კარები დუუკლიტიან, ვერ ვადმოსულა. იქაურმა ეინგრა (აინგრა=აირ-დაირია). ჩარშამბაზე ვადმოსულან, იქა ურობა არ მოწონებია, წყალი და ტყე არ ყოფილა. თემიზ³⁸ ჰავას მიჩვეული არიან. ამოსულან აგნებში, ტყეში, წყალი კაა. შეჭირი ქვეით (ქალაქის ქვემოთ) აშუღიან, ცხენს უსძია, ამოსულან აგინებში.

- რამდენი ვადმევიდა? ათი ვამევიდა?
- ნამეტარია.

³⁴ ორთაბათომი – სოფელი საქართველოში, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, თემის ცენტრი (რედ.).

³⁵ Şehir (თურქ.) – ქალაქი

³⁶ Pekmez (თურქ.) – მოღულების შედეგად შესქელებული ყურძნის წვენი

³⁷ İnsanlar (თურქ.) – ადამიანები, ხალხი.

³⁸ Temiz (თურქ.) – სუფთა

- ოცი?
- იქნება!

კუდიანები სიძინდ ვერ მარგლიდენ, მაშინ ფუხარა იყვენ, ჩვენებურებმა დააწავლენ. ჩვენებურებმა დააწავლენ ჯამეს გაკეთება. ჰად (სად) ლოცვილობდენ? სახლში ლოცვილობდენ კუდიანები. ჩვენებურებმა დააწავლენ. მემრე დეიწავლენ აქა. ჩვენებურებმა დაგვაწავლენ, რაფერ სიძინდ ჭრიანო. ივინებმა დაილუბი არ იცოდენ, ჩვენებურებმა დააწავლენ.

მემრე ნამეტარი სიძინდი ავილეთ. წყალის წისქვილი იყო, ხელწისქვილას წავილებდით. წვინდადან სიძინდის ჭადი ვაკეთებდით. სიძინდის ჭად ვჭამდით. კეცში გამუჯახობდით, ვააცხელებდენ, იმის შიგნით გამოცხვება ჰემ პური, ჰემ ჭადი. ცხელი ჭადის შიგნიდან ჩადევი ლამაზათ ერბო. ჩვენებურების დაღს, ყორავოს ეტყვიან. ჩვენ სახლებში თლათ ყორავო იქნება. ჩვენებურები გემრიელ აკეთებდენ. ქოთან ვიყიდავდით, იმაში ჟავეს ჩადებდით. ყურძენის ქოთანი იყო, ვაშლის ქოთანი. ავინებმა (თურქებმა) ბექმეზი არ იცოდენ, ჩვენებურებმა დააწავლეს. ავინებს თეთრი ლობია ქონდენ.

შავი ყურძენი იქიდან ვადმოსულა, ბათუმის სხალი იქიდან ვადმოსულა, ყავადი ვაშლი, ქლიავი, ტყემალი იქიდან ვადმოვიდა. თხილი ვადმეიტანეს, ლობია ვადმეიტანეს; მიწავაშლაა ჟავე იყო. ტაიას (ბიძის) თავზე ხამი ლეღვი ყოფილა, დუუკრუეფია, უჭამია, მოსლამდი მომეტარა.

მაშინ რამტონი ძროხა, რამტონი ცხვარი იქნებოდა? ახლა იმას ვერ ვჩივი. მაშინ ოცი ცხვარი, ოცი თხა იქნებოდა, წველიდენ. თხაის და ცხვარის რძეს არ გუურევდენ. თხის ყველი დაჰა (უფრო) იყო. ქოთანში მარილიან წყალს ასხამდენ, წუთხეს.

ცხვრის მატყლიდან დაართვიდენ, ზუბუნადს ზედ იცვოდენ. წინდებ ვქსოვდით ცხვარის მატყლიდან. ძროხის საქონელის ტყავიდან ქალამან ჩევიცმდით. არ ემეწვიეს დია (რომ არ ამწვოდა).

ჩვენებურად კაცები სიძლერას ჰემ ამბობენ, ჰემ სიძინდ ჭრიან. ესქიდენ³⁹ ბუძიაები სამობდენ (ცეკვავდნენ). ქალები ჩვენებურები ღმერობდენ. ხოჯად ვადმეიყვანონ, დააწავლონ ლამაზა ჩვენებურად სამობა (ცეკვა).

ოცი წელი გეიაროს, მაშინ მოტაცნა არ იყო, მაშინ ჯორით მიყავდენ. ნიშან იქდენ, ორ თვეს მემრე ქორწილი უნდა ვქნა. ნეფე, დოღოფალი იყვენ. სკივრში ჩადებდენ (მზითევს), ვირს აკიდვენ. ახლა არ დარჩა მავან. გელინი მეიყვან, ვათენებამდი ქორწილი იყო, სოფელი საჭმელელებ აკეთებდენ, ხორცი ბოლი იყო, ორ, სამ ხარ დაკლიან.

სოფელ აიაზმაში ჩაწერილი ლექსი:

იგერ ვაღმა ბალები,
 ზედ ესულან ქალები,
 ჩამოი ძირში, უთხარი,
 დიმიყლიპენ თვალები.
 თოფი მქონდა ჯანგარა,
 ხან ვარდება, ხან არა,
 მე ნალიაზე ვერავალ,
 კიბედს უუყუდებელაა,
 მე ასკერში ვერ წავალ,
 ვოგვებ ჩუუხეტებელაა.

სამსუნის ვილაიეთის, ჩარშამბას ილჩეს 14 სოფელში ცხოვრობენ ქართველები, რომლებიც ასი და ათი წელია მოსულან ზედვაკედან (მაჭახელი): საითოშვილები, თემინდარისშვილები, ჰაჯიშვილები, ისტერ-ოღლები (ბერიძე), აჯალ-ოღლები, ჰაჯი ალი ოღლები, შიშმან-ოღლები, ქოს-ოღლები... ჩათალში (Çatağı) – 300 კომლი, ქესთანე პინარში (Kestane Pinar) – 320, კარა დერეში (Kara Dere) – 200, იუკარო ქესთანე პინარში (Yukar Kestane Pinar) კი 320 კომლი ცხოვრობს. ქესთანე პინარში შარინ-ოღლების, მელ-ოღლების, აბდი-ოღლების, სალი-ოღლების, თათუნ-ოღლების, სემიზ-ოღლების, უზბაშ-ოღლების, ქოს-ოღლების, უსტი-ოღლების, დემრა-ოღლების, ჩელ-ოღლებისა და სხვათა 40 ოჯახი ცხოვრობს. ყველა აქ ჩამოთვლილი გვარის ხალხი ერთსა და იმავე დროს მოსულა აქ.

ფეჰში უსტიაშვილი-უზალის მონათხრობის მიხედვით, მისი წინაპრები 200 წლის წინ კახეთიდან ქობულეთში მოსულან. ბაბუები ჰყვებოდნენ, ჩურუქსუდან ჩამოსულა სამი ძმა: აიდინი, ილდირიმი, უზალი და მათი ორი ბიძაშვილი. ორი ბორჩხაში დარჩენილა, ერთი ძმა სტამბოლსა თუ ადაფაზარში წასულა, ხოლო ერთი ფეჰში უსტიაშვილის ბაბუა, ანუ როგორც თვითონ უწოდებენ, მამას დედე ჩარშამბაში მოსულა და იქიდან წამოსულა ქესთანე პინარში. 1914 წელს უკვე აქ ყოფილან. მათი სოფლის გვერდით იუნანები (ბერძნები) და ერმენები (სომხები) ყოფილან. მალე ომი დაწყებულა. ჯარისკაცები მოსულან,

³⁹ Eskiden (თურქ.) – წინათ, ადრე, ძველ დროს.

ბერძნები და სომხები გაუყრიათ. ფეჰმი უსტიაშვილის ბაბუასთვის უთქვამთ, დაგვეხმარეო. ისიც წასულა ომში და იქ მოუკლავთ. მას ხუთი შვილი ჰყოლია და იმათი შთამომავლები დღესაც აქ და კიდევ სხვა ქალაქებში ცხოვრობენ.

მიზეზი ქართული ენის არცოდნისა აქაც ერთია: ბავშვებმა არ იციან ჩვენებური, რადგან ქალაქში იზრდებიან და დედაც არ ელაპარაკება.

ჩათალში ჩაწერილი ტექსტების ნიმუშები:

გამევიპარე, მომიპარა კაცმა და წამომიყვანა. ბევრი იყვნენ და ბაბა არ მადლევედა. ორი ძმა მყავს, რვაც მომკტარი არიან. ცხრო იყო. ესქიდენ წამალი არ იყო. გამევიპარეთ, სადმე არ წავსულვართ, აქზეა ძველი სახლი. შვიდი ოთახია: მისაფირ ოლა, იათაქ ოლა, მუთფალი, სალონი.

მამათილი წურბელას იკიდებდა. ატკივდებოდა ეს ძერები, მე კვიდებდი. ლელეში იყო წურბელები, ხელ ჩავყოფდი და დევიკავებდი, მუშეში ჩავყრიდი, წყალ ჩავასხამდი შიან და მამათილს მოვუკიდებდი.

ბაღნებმა არ იციან ჩვენებური, შეჰირში არიან და დედაც არ ელაპარაკება.

შვილი კაია და გოგო შვილი უმფრო კაია, მოკტები, იტირებენ კარში: ნენე, ნენე; ბიჭი კაია ოჯალისთვის, კარი არ დაფაფანისდება (დაიკეტება).

ვერ ვდგები შეჰირში, ვერა, რა ვიცი, არაბი⁴⁰ ხმებ ვერ ვუძლებ. ახლა უმფრო კაია, წინდაწინ რამე არ იყო, ვ ზა არ იყო. ზამთარში თოვლი მოდის და არ დევიკავებს. ვერ დევეწვიეთ შეჰირში.

საბნის შიან მატყლ ჩავყრიდი. მისში ცხვარ გავკნაჭვედით, გავცხვედით წყალში, გავღვენკვედით. ამელიკაში ჩავყრიდით, ასე ვაფინავ ამელიკას, ზეიდან მატყლ დააფინავ, მეძრე ასე ვაავორვავ, მატყლი შიან დარჩება. წრეველ არ შემიკერია, მუხლები მტკივა. ოცდაათი საბანი შევკერე. ზუბუნებ⁴¹ შევკერევედი. ზუბუნი შიან ფანელას ვიკვამდი, ფანელას ვკერავდი მაქინაზე.

წრეველ თხილი დეიწვა სიცხისგან. ერთი ტონა არ გამოვა. თხილის მეძრე სიმინდი არი საჭრელი.

ფხალი გა(რ)ეცხო უნა, ხელით ვლუჯავთ, წყალში ვადულებთ, წყალი გუდუუწურავ, რომ ადუღდება, მეძრე თექრარ⁴² თიბილ წყალ დავასხამ ზეიდან, მასა შიან ლობიას ჩაყრი, სიმინდი ჩაყრი. მეძრე ვნაყავთ, ვნაყავთ, ამოვლესავთ. მასა შიან ნიორი, ბიბერი⁴³, ქინძი, ისინი ჩავყრი, ერთიც ყორავოდ. დაასხამ სინზე, ჭამ.

წურვილი – ფხალ მოვხარმავთ, ვაწურავთ, დავნაყავთ კაკალ წურვილზე. მარილი, ქინძი, სურინჯი, ეშქი (ძმარი) ჩაასხამ.

მალახტო – ლობიოს დავტეხავ, თენჯერეში⁴⁴ ჩავყრი, წყალ დავასხამ, კარვა მეინარშვის. კაკალ დავნაყავთ კარქა, კაკალში შაშპრამ ჩავაყრი, დავნაყავთ კარქა, მარილ დავაყრი, ჩავასხამ თენჯერეში, ამოურევ შიან.

ლობია – შავი ლობიად, ვადუღებ წყალსა, მასა შიან ქინძი, პრასა, ნიორი, ერთი სურუნჯი, ისინი შიან ჩავჭრი, ყორავოდ, ზოგი არ უყვარან. ადუღდება, თამამ (მზადა).

ჟავე ლობიად – წვანე ლობიას მოვხარმავ, მოხარმეილ სინზე გავფინავთ, დავუსხავთ გობში, ბიდონში ჩავყრი, წყალ დავასხამთ, მარილ დავაყრი, ბიბერ დავანაყავთ ზეიდან, დამუკვდება.

ლეფსი – ხახვი დაჭრი ლამაზათ, წვინდათ დაჭრი, თენჯერეში მოხალავ ძალში, ხორც ჩაყრი შიან, მეინარშვის. დულარე, ადურებულ წყალ დაასხამ. სიმინდი ფქვილ მოხრაკავ, კაკალ დანაყავ, ქინძი ჩანაყავ, ვაკეთდა ლეფსი.

ფხალი ჩორბად – ენ წინ ჩორბი ფხალ ჩაყრი თენჯერეში, დულარე წყალ დაასხამ, მეინარშვის, ფქვილ ჩაყრი შიან, გინდა ჩაყრი ნიორი, ხახვი, გინდა არ ჩაყრი.

შელოცვები:

1. დაბეჩების (შეშინებულის) შელოცვა (შელოცვას რომ დაამთავრებს შემლოცველი, გულზე უნდა აკოცოს იმას, ვისაც უკითხავს):

*აშინა, მაშინა,
რამ შევაშინა,
გამომიშინებულო, შედი
სულო და გულო.*

⁴⁰ Araba (თურქ.) – აქ ავტომანქანა.

⁴¹ ზუბუნ-ფარავა, გრძელი ზუბუნი (აჭარ. სამცხ. ვაკავს.) ქალის ზედა სამოსელი. ფორმით ახალუხის მსგავსია. საქართველოს გარდა გავრცელებულია ანატოლიაში, აზერბაიჯანში, ბულგარეთში, სერბეთში... (ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი / საქ. ეროვნ. მუზეუმი – თბ.: მეტიდიანი, 2011. – <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=39&t=1481> – 2016 წლის 13 მარტი) (რედ.).

⁴² Tekrar (თურქ.) – ისევ, კვლავ, ხელახლა.

⁴³ Biber (თურქ.) – წიწკაკი, პილიპილი.

⁴⁴ Tencere (თურქ.) – ქვაბი.

2. ნაზარის⁴⁵ შელოცვა:

*ვეერ გაღმა წარე ბალი,
გამოვტეხე ორი ტანი,
გამოშპა მისი ორი თვალი,
სულსაპირად მონაჭარი,
ჩემი ლოცვა ლოცვა არი,
სასიკეთოდ მიერგებოდა.*

ბაფრა (Bafra) სამსუნის ვილაიეთის ქალაქია 200 ათასზე მეტი მცხოვრებით სამსუნიდან სინოპისკენ მიმავალ გზაზე. მის სიახლოვეს სამი ქართული სოფელია: დიქენჯიკი (Dikencik), ორმანოსი (Ormanos), კუშკაიასი (Kuşkayas). აქ მთავრდება სამსუნის და იწყება სინოპის ვილაიეთი, რომლის მოსახლეობაც 200 ათასია. დაახლოებით 40 ათასი ეთნიკური ქართველი სინოპის სოფლებში ცხოვრობს. ქალაქ სინოპის მოსახლეობის 35% ეთნიკური ქართველია. ქართველები სინოპის 56–59 სოფელში (ლალა, მელექმა, აჰმედიერი, სინერჯანი, გოლუ, ჰანგარი, ერიქლი, ოსმანიე, ქილიჩლი, იუვალი...) ცხოვრობენ. ქართველების ცენტრს სინოპის ვილაიეთში სოფელ აჰმედიერის (Ahmetyeri) უწოდებენ. იგი ქალაქ სინოპიდან ოც კილომეტრში მდებარეობს და დღეს სინოპის შემადგენლობაში შედის.

სინოპის ქართველები არ გამოირჩევიან რელიგიურობით – თვითონ ასე ახასიათებენ საკუთარ თავს, უფრო ზუსტად, ისინი, ამ მხრივ, ზომიერები არიან. სინოპელები თავიანთ თავს თანამედროვეებად, დროის შესაფერის, მოწინავე ხალხად მიიჩნევენ. სინოპიდან გამოსული პოლიტიკოსებიც ასე ფიქრობენ. სინოპში მცხოვრები ქართველები მაშინაც არ მალავდნენ თავიანთ ქართველობას, როცა ამის თქმა არცთუ უხიფათო იყო.

სინოპში, სამი წელიწადია, ქართული სათვისტომო არსებობს. სინოპის ქართული კულტურისა და მეგობრობის ცენტრში 170 წევრია. საზოგადოება დაარსებულია ქართული კულტურის შენარჩუნებისა და მომავალი თაობებისთვის ქართული ენის სწავლების მიზნით, რადგან აქაც დარჯებმა გნებულობენ და ვერ ლაპარაკობენ. ცუტა-ცუტა ვლაპარაკობთ, ლამაზათ ვერ ვლაპარაკობთ. ქართული ენის შემსწავლელი კურსები ჯერ არ არის გახსნილი. იმას, რომ ახალგაზრდებმა ქართული არ იციან, ქართველები თავიანთ თავს აბრალებენ, რადგან ერთის ცოლი ქურთია, მეორის – აზერბაიჯანელი, მესამის – სომეხი. ამ რეგიონში ჩვენებურთა უმეტესობა ეთნიკური ენის არცოდნას შერეულ ქორწინებებს აბრალებს: ჩვენი ბურალია და ჩვენი დედების ბურალია. დიდი სურვილი აქვთ, რომ შვილები ქართველებზე დაქორწინდნენ ეთნიკურობის, ენისა და კულტურის გადასარჩენად. ერთმა სინოპელმა ქართველმა სიამაყით აღნიშნა, რომ *ნენეს ეთონიმ* „ბათუმის“ მიხედვით შექმნილი სახელი ბათუმელა ერქვა და თურქულა ჰინ არ დეილაპარაკებდა. თურქეთის ქართველებში (და არა მარტო ქართველებში) ცნობილი ქართველისა და ბევრი კარგი საქმის საფუძველჩამყრელის თუფან ლომინაძის დიდ ბებეას თოთია ერქვა, ხოლო საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ადრეული, სკოლის პერიოდიდან მებრძოლ კამილ თავადიძის ბებეის სახელი შუბნელად ყოფილა.

ქართველთა ეთნიკურობა აქ ქართული ცეკვის, ხორონის, ცოდნითაც ვლინდება.

სინოპში მცხოვრები ქართველები: შარაშიძეები, ფრანგიშვილები, მელიქიშვილები, თავაძეები, მემიაშვილები, აფხანიძეები, მალაყმაძეები, ჩელებ-ოღლები, ბაირახტარ-ოღლები, ჩავუშ-ოღლები, მუხთარ-ოღლები, საქართველოს სხვადასხვა ადგილებიდან – ართვინის ბორჩხადან (სოფელ ახაშენიდან), კლარჯეთიდან, ხებადან, ბათუმიდან, მაჭახლიდან, ქობულეთიდან (ჩურუქსულან), აჭისთავიდან, ართვინიდან, ქეთქეთიდან მოსულან აქ. ართვინიდან, სოფელ ნაჯვიადან მოსული ქართველების გვარია პატარა ბიჭები.... ყველაზე მეტი ბორჩხადან მოსულა. როგორც სინოპელი ქართველები ამბობენ, სინოპში, თურქიელის რაიონში აჭარლების ერთი სოფელია, ხოლო სოფელ კოსელეთაშის (Koseletaş) მცხოვრებთა ნახევარი შუახევიდან არის, ნახევარი კი მაჭახლიდან.

სინოპში ამბობენ, ნამდვილი აჭარლები შუახევიდან, ხულოდან, ქედადან არიანო. ქლასქურელებს ვირიშკამელებს ეძახიან და აი, რატომ: ერთხელ ქლასქურელები ტყეში წასულან, იქ ვირი უნახავთ. ირემი ჰკონებით, მოუკლავთ და უჭამიათ. შემდეგ ვირის ფეხზე ნალი უნახავთ და ამით მიმხვდარან, რომ ირემი არ იყო. მათ ვირის პატრონი გადაჰყრიათ, რომელიც დაკარგულ ცხოველს ეძებდა და უკითხავს, ჩემი ვირი სად არისო. ქლასქურელებს უპასუხიათ, ჩვენ რომ ვჭამეთ, შენი ვირი იყო?

აქაურ ქართველთა უმეტესობა სიამაყით აღნიშნავს, რომ მათი მამები მოკტომამდინ გურჯულა ლაპარაკობდნენ, მაგრამ ოცი-ოცდაათი წლის შემდეგ აქ ჩვენებურს ვერ ილაპარაკებენ, დიდებმა იციან, ხოლო პატარებმა – არა. ყურადსაღები იყო ერთი ქართველის კომენტარი: *თქვენ მოხვედით და იმიტომ ვლაპარაკობ ახლა გურჯულა. თუ უფროსები ერთად მოიყრიან თავს, ჩვენებურად ლაპარაკობენ, თუძცა*

⁴⁵ ნაზარი ჩვენებურად თვალისცემაა. ბაღანა იტირებს, იტირებს, თვალი ეცაო და ულოცვენ (ავტ.).

ზოგჯერ ქართულ ენას მხოლოდ გამარჯობის თქმის ფუნქცია ეკისრება. წერა-კითხვა, თითო-ორი ადამიანის გარდა, არავინ იცის. არადა, სულ რამდენიმე ათეული წლის წინ სახლში მხოლოდ ჩვენებურა ლაპარაკობდნენ. ქართველები იძულებული იყვნენ ბავშვებისთვის თურქული ესწავლებინათ სკოლაში წასვლის წინ, თურქეთის სახელმწიფოში სრული ინტეგრაციისთვის: *ოქულში რომ წაკვლით, თურქულად უნდა ივაზირო (ილაპარაკო), თურქულად უნდა დაწერო.*

გამოკითხვის შედეგად გაირკვა, რომ 100 კაციდან ოცმა იცის ქართული ენა: ქლასქურიდან და ჩურუქსუდან მოსულებმა, მაჭახლელების ახალგაზრდა თაობამ, ცოტა ბავშვებმა, 40 წლის ზემოთ ასაკის ადამიანებმა. ძირითადად ახალგაზრდა თაობამ ქართული არ იცის. მასწავლებლები რომ ჰყავდეთ, წინაპრების ენას მალე ისწავლიან: *ქართველი ზოგჯერ იყოს, დავიწავლით.*

ზემოაღნიშნულის მიუხედავად, ენა თუ დაიკარგა, გურჯობა მაინც დარჩება, ეთნიკური ცნობიერება არ შეიცვლება. რა შეინახავს ქართველობას, თუკი ენა აღარ იქნება? საინტერესოა, რომ სინოპელმა ქართველებმა იმ ფაქტორებზე გაამახვილეს ყურადღება, რომლებზეც სოციოლინგვისტიკაში მიუთითებენ.

1. ქართველი ახალგაზრდების ერთმანეთთან დაახლოება, ერთმანეთზე ქორწინება: *ორი შვილი მყავს: ერთი ბიჭი, ერთი გოგო. გელინი ქართველი, გარეთა (გარეულთან, სხვასთან) რა საქმე მაქ, გოგოც ქართველს გაკატანე;*
2. ენის კურსების გასსნა: *შვილებმა არ იციან (ჩვენებური). ახლა ეძებენ, ახლა უნდაწან ენა, ჩვენებური.*

მათი აზრით, ეს ფაქტორები ქართველობის გადარჩენას უზრუნველყოფს.

რელიგიასთან დაკავშირებით აღინიშნა: *ისე, დიდებულებ ჩვენზე არ დუწავლებიან, პრისტიანი, მუსლიმანი რითვი გარჩეულან.*

სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქართველები გამოირჩევიან იმითაც, რომ უმაღლესი განათლება ბევრს აქვს მიღებული. ისინი სახელმწიფო მოხელეები, ინჟინრები, იურისტები... არიან.

სინოპში ჩავიწერეთ უნიკალური მასალა მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში ქართველების დისიდენტური საქმიანობის შესახებ. პატარა ქართველები პროტესტს გამოთქვამდნენ საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის გამო და მის გათავისუფლებაზე ფიქრობდნენ. ტექსტი, რომელიც კამილ ოლგუნისგან (თავადიძისგან) ჩავიწერეთ, უცვლელად, რედაქტირების გარეშე მოგვყავს ქვემოთ:

[გადავწყვიტეთ] მოვიყაროთ და ვიკითხოთ ქართველები ვინები ვართ. წიგნები ვნახე, ერთი-ორი რაცხა ვნახე. იქ ხშირად წეროდა, სოციალ-დემოკრატებმა, ნოე ჟორდანიამ ახალი რესპუბლიკა ააშენეს. ისინი [ბოლშევიკები] ჩამევიდნენ, გავგიჟდით. ვთქვით, ჩავამხოთ [რუსები], ავართვათო [საქართველო]. ოცდაექვს მაისში ერთად მევიყრებოდით, ღვინოს დავლევდით საქართველოს დღეს. ბავშვები ვიყავით, თორმეტი-ცამეტი წლის 1954 წელს. ხუთი, ექსი ვიყავით, ძალიან ცოტა ვიყავით. ჩემი და დაჯდა, ხელში ბაირალი, ისე დაგხატე; სემბოლია [სიმბოლოური იყო]. ქართული ნაციონალისტური მესაჟი [გზავნილი] იყო. ლისეში [ლიცეუმში] ვიყავით. ჩვენ დავთქვით, მოვიყაროთ ოცდაექვს მაისში. ჩვენ საქართველოს წერილი უნდა დ`უწეროთ. ვის უნდა დ`უწეროთ? დავწერეთ, ჩვენ იქიდან ქართული წიგნები, ქართული დერნეგები [ჟურნალები] გამოგვივ გაზენეთ. ჩვენ ის წერილი ჩავდეთ, ასე დავწერეთ: ტიფლის, გურჯისტან, სოსილისტი რესპუბლიკა. მარკა დავათუთხლეთ [ნერწყვით დავაწებეთ], ჩავაგდეთ [საფოსტო ყუთში]. ერთი თვე, ორი თვე, თბილისიდან პასუხი არ მომცეს. პოლისიდან მოვიდნენ. მაგრამ წინდაწინ ერთი ქართველი კაცი [იყო], კამილს უთხარით, პოლისიდან უნდა მოვიდნენო. მოვიდნენ, რატომ დ`უწეროთო [რატომ დაწერეთო]. ჩვენ უთხარით, წიგნები, ჟურნალები [გვინდოდაო]. ვინმეს იცნობთო. არა, უთხარით. რატომ იყრებითო ხანდახანო. ჩვენ უთხარით, ერთხელ მაისში, ის მაისი საქართველოს თავისუფლების დღეა. ჩვენ უთხარით [ვკითხეთ], კომუნისტი კარგია [კომუნისტური წყობა კარგია]? თუ კარგი არ არი, ეს ანტიკომუნისტური ნახატია, უთხარით. [მითხრეს], კი, მაგრამ შენ სახში უნდა წახვიდე, ის ნახატი უნდა დაფხრიწო, ხალხი გაიფიქრავს, კომუნისტობა კარგია, ასე რამე არ ქნათ. ნახატ ავაფარე, მაგრამ ძალიან გამიკვირდა, ამ ხალხმა საიდან იცის. წერილი გახსნეს [გაუხსნიათ], წ`უკითხავთ, თბილისში არ წასულა. [ჩემი ამხანაგის] მამა მოსამართლე იყო, ეს ჩემი შვილის ამხანაგიაო, ჩემი კამილა [და ასე გადავრჩი].

თუფან ლომინადის დაკვირვებით, ახლა თურქეთში ერთგვარი მოღაა ეთნიკური წარმომავლობისთვის ხაზგასმა. ბავშვობაში თუფანი მასწავლებელს შეუქია კარგი თურქულის გამო, რაზეც თანაკლასელს უთქვამს, ეს თურქი არ არისო. იმ დროს მაინცდამაინც სახარბიელო არ იყო ის ფაქტი, რომ თურქი, ანუ ეთნიკურად თურქი არ იყო თურქეთში მცხოვრები ადამიანი, დღეს კი საპირისპირო ვითარება გვაქვს.

თუფან ლომინადისგან გავიგეთ აგრეთვე ერთგვარი თქმულება სტალინის შესახებ: რეკოლუციამდე რამდენიმე წლით ადრე სტალინი ადაფაზარში გაქცეულა. ექვსი თვე დარჩენილა იქ და სადაც

ცხოვრობდა, იმ ოჯახის გოგოსგან ყოლა ერთი ბიჭი. იმის შთამომავლებს ჯულაშვილებს უწოდებენ. ისინი ადაფაზარის რაიონის ქალაქ აქიაზში ცხოვრობენ. მათი თურქული გვარი იავუზია (Yavuz).

ისევე როგორც თურქეთში მცხოვრები სხვა ქართველები, სინოპის ქართველებიც ქორწილებს ძირითადად სოფლებში იხდიან ზაფხულობით, რათა ყველა გურჯი ერთად იყოს ამ დროს. სინოპში, უნიეში, ფაცაში ქორწილში საჭმელ-სასმელი უხვად იცაან: *პურმარლი რომ არ იქნება, ისეთი ქორწილი არ იქნება, ხორონი რომ არ იცოდეს, ისეთი ქართველი არ იქნება.*

ყველა ეთნიკური ჯგუფისთვის დამახასიათებელია სიტყვები, გამოთქმები, მიმართვები, რომლებითაც ის ადვილად განიხილავს სხვებისგან, მით უფრო, თუ ეს ჯგუფი თავის ისტორიულ სამშობლოს მოწყვეტილია. ასეთი სიტყვები, გამოთქმები და მიმართვები მხოლოდ ეთნიკური ჯგუფის გაქრობასთან ერთად წყვეტს სიცოცხლეს. აქ ერთ-ერთ ასეთ ნიმუშად უნდა დავასახელოთ გამოთქმა: *რავად ვთქვა ჭო?*

ლალაში (ლალას უბნებია: ფრანქ მაჰალე, თავუხჩუ მაჰალე, ალთუნ ოღლი და ყარაგულ ოღლი) სულ ასი ოჯახი ცხოვრობს, აქედან 10 ოჯახი თურქისაა, ხოლო ოთხმოცდაათი ქართველი.

სოფელ ავდანში (Avdan) 40 კომლი ცხოვრობს, ხებადან და ჩურუქსუდან არიან მოსულები. 30 კომლი ჩერქეზია, აბაზებიც, თურქებიც არიან. ზამთარში ცოტა რჩება. წინათ ჩერქეზებს გოგოს არ მიათხოვებდნენ, ახლა კი ჩერქეზები და ქართველები ერთმანეთში „გარევილი“ ერთმანეთზე ქორწინდებიან.

სინოპში ჩაწერილი ტექსტების ნიმუშები:

ოცი-ოცდაათი წლის შემდეგ ჩვენებურ ვერ ილაპარაკებენ. დიდებმა იციან და პატარებმა არ იციან. ჩემი მამა მოკტომამდინ გურჯულა ლაპარაკობდა. ორი ბიჭი მყავს (35 და 32 წლის), არ იციან. ქალიც არ იცის ჩვენებური. ერთი გელინი მაქ. მამა გურჯია, ნენე თურქია. უნდანან, ინტერნეტიდან იჯებიან, ვერ დეიწავლეს. თქვენ მოხვედით და იმიტომ ვლაპარაკობ ახლა გურჯულა. მე ვუყურებ (ტელევიზორს), სხვები არ უყურებენ, არ იციან, რას ამბობენ (ჩაწერილია სოფელ ავდანში).

სოფელ ლალაში ჩაწერილი ტექსტები:

ორმოცი კომლი ცხოვრობს, ხებადან, ჩურუქსუდან მონასული არიან. ორმოცი ჩვენებური ვართ, ოცდაათი კომლი ჩერქეზები არიან. ჩერქეზები აბაზადან ბევრი არიან, თურქებიც არიან. მე სინოპში სოფელი მაქვან. ზაფხულში მივალ, ზოვი არ მიდიან. ჩვენებურები და ჩერქეზები არეული ვართ, წინდაწინ გოგო არ მივეცემდით, ახლა გარევილია. ორი შვილი მყავს, ორი ბიჭი, ერთი გოგო. გელინი ქართველია, გარეთა რა საქმე მაქ, გოგოც ქართველია (ქართველს გავატანე). შვილებმა არ იციან, ახლა ეძებენ, ახლა უნდანან. ასში ოცმა იცის გურჯული, ჩვენებური. ქლასქურიდან მონასულებმა იციან, ჩურუქსუდან მონასულებმა იციან. წვიტებმა არ იციან, მაჭახელელებმა წვიტებმა ცოტამ იცის. წინდაწინ სახლში ჩვენებურა, გარეთ თურქა (ვლაპარაკობდით). ოქულში რომ წაველით, თურქულად უნდა ივაზირო, თურქულად უნდა დაწერო.

ღუგუნზე⁴⁶ გათენებადდინ იქნებოდა ღუზ ხორუნი, ბუღბულ ხორუნი. დედები ჭიბონით ცეკვავდენ.

რავად ვთქვა ჭო? ელი და ხუთი (ორმოცდათხუთმეტი) წელია აქ ვართ, ჰეფ თურქა ვვაზირობთ. სოფელში არიან ჩვენებური ვაზირი. ახლა სოფლებში ჩვენებურები მეტი არ ვაზირობენ. ჩვენ სოფელში ჩვენებურა დეივაზირავ.

პუქუმეთში (მთავრობაში) ვისაქმე. ერთი არქადაში⁴⁷ მყავდა, მავშეთლი, აინი ჩვენებური იცოდა. ქსევდა, ჩასაცმელი იმდინ გეიკეთევა. ჩოხას შიან რაქე არ ქონდა. ფანელა ჩევიცმეველით ზუბნის შიან. ჩვენ შალვარი არ ჩევიცმეველით. შალვარი გაბერილია, ისი ზედად სოფელში ჩევიცმევერ კუდახები. პინტულინს (მომღვარი შარვალი) სელისგან ქსოვდენ. ცხვარები იციით? ცხვარის მატყლის დაქნაჭევედენ, დააქსოვდენ, ზერტალზე ქსოვდენ.

სელის ზეიდან თოხუმი იყო, იმდინ ძალს ხდიდენ. ექელი შიშეები იყო და დაფინევედენ, გაყიდიდენ. ფაბრიკაში ხდიდენ.

რაც ხაები ყიდვენ (საქართველოდან ჩამოსულები), ჰიდაურები ხართ-მეთქი. ტიფლისიდან ზოჯა ყოფილა. ესენი წვეცივანევი სახლში. მათი დილიდან (ენით) რომ დაწერა, ნათქვავი ილაჩი ვერ ვედივევი (მათი ნათქვამი ვერ ვავიგე). ერთი ადრესი დავანახევი იმა, მითხრა, რომ შენვეე თუ მოხვალ, ჩემ ადრესზე მოდიო, იმ ადრესზე არ ვავაგ ზავნიო, ისინი კად არ არიანო. იქნა ჩვენი ვაზირი?

სოფელი იუვალი (Yuvali) სინოპიდან ოცდასამ კილომეტრშია. იუვალიში სულ ჩვენებურები ცხოვრობენ: წიგნაძეები (ბაირახტარ-ოღლები), მალაყმაძეები, ჩელებ-ოღლები, ქარა-ოსმან ოღლები. იუვალის ზედა მაჰალეში 11 სახლია, მალაყმაძე სამი კომლია. მაჭახლიდან მოსული მალაყმაძეები თოფს აკეთებდნენ, მაჭახელას. მაჭახელაშიც და აქაც, შავიზღვისპირეთის სამხრეთში, ყველაზე კარგ თოფს მალაყმაძეები აკეთებდნენ (ახლაც აკეთებს ერთი მალაყმაძე). ბაირახტარ-ოღლებიც მისდევდნენ ამ საქმეს. იუვალიში მცხოვრებმა გურჯებმა აღნიშნეს, რომ პატარებს ენას ასწავლიან: *ჩემ პაწ უანებ დავაწავლე ჩვენებური.*

⁴⁶ Düğün (თურქ.) – ქორწილი.

⁴⁷ Arkadas (თურქ.) – მეგობარი, მოძმე.

სინოპის გურჯების ლექსიკიდან აღსანიშნავია მიმართვის ფორმა *გამარჯობა!* და პასუხად შემოგებებული *ღმერთმა გაგიმარჯოს!*

მიმართვის ფორმა *გამარჯობა* გასაკვირი და საგანგებოდ აღსანიშნი არ არის, მაგრამ პასუხად გავონილი *ღმერთმა გაგიმარჯოს* ყურს მოხვდა. ენობრივი ვითარების დახასიათებისას ლეტალურად აღიწერება ნებისმიერი ენობრივი მოვლენა, მაგრამ ეთნიკურ ჯგუფთან ველზე მუშაობისას და მათზე სხვადასხვა სიტუაციაში დაკვირვებისას ერთი რამ ცხადი ხდება – კომპაქტურად დასახლებული ეთნიკური ჯგუფები, თუკი მას ეთნიკური ცნობიერება შერჩენია, ყოველთვის იქნება ჯგუფისთვის დამახასიათებელი მიმართვის ფორმებისა და შესაბამისი პასუხების მატარებელი.

პირველად სინოპში გავიგონეთ და დავაფიქსირეთ ლექსიკური ერთეული გურული – სიმღერის სახელწოდება, რომელსაც მხოლოდ ნადის დროს მღეროდნენ: *გურული მღეროდენ, მარტო ნადის დროს იმღერებდენ, სოფელმა თელმა იციან.*

სოფელ იუვალში მცხოვრებთაგან ჩაწერილი ტექსტები:

ბათუმიდან, მაჭახელიდან მოვედი, სოფელი მალაყმაძე. ბაბას ბაბო, ნენე მოვიდა. სამი მოძმე მოსულა, ერთი გადაცლილა, ორი მოძმე გაბეგრებულა. სინოპ წინ წასულან, არ უკადრიან ის ადგილი (სტამბოლში), ბევრი მწერი იყო, უკან დაბრუნებულან. ერთი დარჩა მაჭახელში, ხერთვის დარჩენილა. ენახეთ, ამა არ თქვეს, ვინ ვართო. ზოგმა იკადრეს, ზოგმა არ იკადრეს.

ჩვენი ზედად მაჭალა იუვალის. მალაყმაძე სამი სახლია, თელმა წვეიდან. ისტამბულ ვცოცხლობ. დედები თოფ აკეთებდენ, იქიდან მოტანილი. ჩემი ძმის ბიჭმა აკეთებს. მეც ვიცოდი. მაშინ მე პაწად ვიყავი, ათი და ცხრა წლისა ვიყავი, წვეელი იქიდან. ენ (ყველაზე) კად თოფი დედე და ძმა აკეთებდა. ბაირახტარ-ოღლებიც აკეთებდენ. ახლანდელბმა არ აკეთებენ.

ბევრი მოკრეფილები ერთ ვინცხას დეენმარებიან, ათი, თხუთმეტი, ოცი წვეილოდენ ერთმანეთზე, თელზე დეენმარებიან. ეგ არის ნადი, ბევრი მოკრეფილი ინსანი (ხალხი). გურული მღეროდენ. მარტო ნადის დროს იმღერებდენ. სოფელმა თელმა იციან. დეიკარქა. ჩემ პაწაწუნებ დავაწავლე (ენა).

ჩემი ბაბომა ბორჩხადან მეიტანა დიდი ქვა. წყალმა მოცხო ჩარხ, ქვა დაწინდება, მემრე ქვეშიდან ერთი ქვა, ზეიდან ერთი ქვა, პური ჩავარდება აქში, თორბაში, აქიდან ჩამოვა.

სოფელ სინერჯანში, რომელსაც უწიგნობის სოფელს უწოდებენ, ბორჩხას ხეიდან წამოსული წიგნაძეები ცხოვრობენ. მათ წინაპრებს იქ შვიდი კაცი მოუკლავთ. იქაურები შეწუხებულან, ესენი ყველას მოკლავნო. იქაურ ფაშას წიგნაძეებისთვის წასვლა შეუთავაზებია. ხუთი ძმა წამოსულა იქიდან: ჰასანი, ჰუსეინი, აჰმედი, ემინა და ოსმანი. მათ მამას ღურსუნა ჰრქმევია. ღურსუნას მამა ქრისტიანი ყოფილა. პირველად ღურსუნას მამას მიუღია მაჰმადიანობა. მათი გადმოცემით, რუსები რომ მოსულან, ღურსუნისთვის უთქვამთ, მაჰმადიანი უნდა გახდე და ბაირახტარი უნდა გახდეო, *მემრე მუციან ბაირახტრობა*. ისინი გემით ჩამოსულან სინოპში და თურქებს მათი შეშინებით, ისეთი ვაჟკაცები და გამბედავები ყოფილან. შემდეგ ამ სოფელში მოსულან, აქ მოუყრიათ თავი და გამრავლებულან. ახლა 30 ოჯახი ცხოვრობს. აქც დაუშინებიათ თურქები. ამ გარემოებას იმით ხსნიან, რომ სხვის ქვეყანაში ბეჩი (გადარეული) არ იყო, ისე არ იქნება. თუ თავს არ დაიჭერ შესაბამისად, მაშინ აქეთ მოგერევიან და გაგთელავენ.

დღეს იმ ხუთი ძმის შთამომავლები სინოპში, ანკარაში ცხოვრობენ, სტამბოლში – შიმლის რაიონში 50-ზე მეტი ოჯახი იქნება; აქ ერთი ქუჩა სულ წიგნაძეებისაა, 30-40 წელია აქ არიან. ერთგვარი შედარებაც კი გააკეთეს იქაურმა ქართველებმა: როგორც მაჭახლელები ცხოვრობენ კოლონიასავით შირინველში (ბაჰჩევლერის რაიონი, მაჭალა), ისე ცხოვრობენ წიგნაძეებიც აქ, სტამბოლში, შიმლის რაიონში.

სინერჯანში ჩაწერილი ტექსტები:

დედამ უთხრა ბაბოს, ხვალ ბაირამია და ერთი დღე იმარხეო. ბაბომ უთხრა, ხვალ ჩიტებს საჭმელი უნა მივცენა, თუ არ შეჭამეს, ვიმარხებო. ჩიტები თოვნი მუცია საჭმელი, იმით უჭამიათ და ბაბოს უთქვამს, დედა, შენი ვაზრობა ტყვილი ყოფილაო და არ იმარხა.

ბავში ვარ, სიზმარი ვხედავ, ჯვარი ეკლესია ვხედავ, გევიზარდე, კიდევ ვხედავ. სინირი⁴⁸ რომ გეისხნა, ჯვარის ეკლესიაში წავედი. ისინი ბევრი მიყვარს. ჩემი დიდი სისხლი ქრისტიანი იყო.

მაცივარი (საცივი) – ოთხი ქათამით ვაკეთავ, ჭადი ფქვილი წვინდა, იმის მემრე ძროხის ძალით კარგა ფქვილი მოვხრაკავ. იმის მემრე ქათამი მოვხარშავ. ქათამის წვენი ჭადი ფქვილი მოვხარშავ. ნახევარი კილო ნივოზი დავნაყავ, ჭადი ფქვილი რომ მოვხრაკავ, გულუურევ წითელი პეპელაა, ქინძი, ნიორი, ბევრი

⁴⁸ Sinir (თურქ.) – საზღვარი.

უნა დანაყონა, ისინი გ^ე ურევ ერთხელა, ყვითელი ყვავილი არია, ზაფრანი რობოთით (ელექტრომანქანით), თუ რობოთი არ გაქ, საცერში გახრისავ, წვილი, ლამაზი გახლეს. მეძრე შიან ხორცი უნა გუდუურიო გახრესილში, ძვალი არ უნა იყოს. ზეთი უნდა გამოწურო, ზეიდან უნდა დაასხა, წითელი და ყვითელი რომ გუუურევ, ლამაზია (მაცივარს ახალ წელს აკეთებდნენ სამხრეთ შავი ზღვისპირეთის ქართველები).

თუ გოგოებაში დეიხურევდა (თავზე), დაქორწილდებოდა, დეიხურევდა, თუ გოგოებაში არ დეიხურევდა, მეძრეც არ დეიხურევდა. ენ წინ ერთი მიწა იყო, იმით თავი დეიბანდენ. ყურძენი წყალი მუა, ტანი მოჭრიდენ, ყურძენის წყალით პირი დეიბანდენ ბუკი (სახეს).

(აქ დღემდე შემორჩენილია მამობილის ყოლა. მამობილი ბიჭის ბაბოს ნათესავი უნდა იყოს). ქორწილს მამობილი უხდიდა. მამასავით იყო. ყველა ხარჯი მისი იყო. იმ მამობილმა ბიჭი დააქორწილოს, იმასაც სხვა უხდის ქორწილს. მამის და მამობილის შვილები და-მმასავით იყვენ. ერთმანეთის და-მმანები რომ არიან, იმათი ქორწინებაც არ შეიძლება. მამობილს ნეფეს მამა ირჩევს.

დღეს დეინახდა ქორწილობაში გოგოს, ბიჭს არ კითხევდა, ახლა ისე არ არის, უყვარან. ნეფე არ მიდიოდა ქალის მოსაყვანად, მამობილი და მამობილის შვილები მიდიოდენ იმის მოსაყვანად. დედოფალი დაბურული ზის, მამობილმა ფული მიცეს, ადგება. დედოფალს ნეფეს გვერდით დააჯდუმლავს. დედოფალს და ნეფეს წინა მოხარშული ქათამი. ნეფემ და ტოლა ბიჭებმა უნდა მოიპაროს. მეძრე მიდიან და ხორონი რომ გათავდება გვიან, მაშინ დაბრუნდება. პირველ დღეს ერთად არ დაჯდებიან ნეფე და დედოფალი. ნეფე ტოლა ბიჭებში დაჯდება, მეორე დღეს დაჯდებიან ერთად.

სოფელში იყოს, ქალაქში იყოს, ნეფე-დედოფალს თავზე სამჯერ ასე იჯებოდენ (სამჯერ ჯვრის ფორმას გამოსახავდნენ. – ი.ღ.) და იმის ქვეშ ერთხელა გაარონიებდენ. ახლაც არის. ჭადი დააკრევენ, ასე იქმენ (ჯვარს გამოსახავდნენ. – ი.ღ.). ახლაც ასე იჯებიან. მეც დავაკრა, ხელი გაჩვეულია, მეც ასე ვიჯები.

ქორწილის მეძრე დედოფალმა ოქრო და ცხვარი მისცეს მამობილს, დიდი ოქრო ეილებს, დიდი ცხვარი ეილებს.

ჩემმა ნათესავმა ახალი წლის თავზე ქორწილი გააკეთა და ორი კასრად ღვინო დალიეს. ერთი დაეძალე, ისიც უნახიან.

(აქვე დავადასტურეთ სისხლის აღების ერთი ფაქტი და ჩავიწერეთ ამასთან დაკავშირებული ამბავი:) გოდორიშვილების გოგო თავაძეების ბიჭზე დეინიშნა. მეძრე გოდორიშვილებმა გოგო სხვას უნდა მივცეთო. თავაძეებმა გოგოს ბაბო და ბიძა მოკლეს. სისხლი უნდა ავართვათო. თავაძეების დიდმა გოგომ თქვა, კაცსავით ქალი იყო, იმან თქვა, კაცი უნდა მოკვლაო, მოკლიდა. იმან ქნა. ვინმემ პასუხი ვერ გაარონია. ხუთი კაცი მოკვდა აქედან, იქედან. სისხლი სისხლია, გოდორიშვილებს უთქვამთ თავაძისთვის. სამოცდაათ წელს გაგებლდა. ჩემი ბაბოც დედემ თქვა ეს სისხლი უნდა გათავდესო, შევარივოთო. ასე მოხდა: ცხენის ზეიდან შიშა, კვარი წეიღონო, არ უნდა დაილაპარაკოს, ცეცხლი ისე დაანთოსო. დიდი ხარი დაკლას. ორასი ცხენოსანი ადამიანი წევდა ფეხით. სულ ფიშტოები ისროლეს. ამით გათავდა სისხლი.

სინოპის ვილაიეთის ერფელექის ილჩეში 20-მდე ქართული სოფელია (სახარაბაში, იენიჩამქოი, მურღული, ჰამიდიე, აფთურამანფაშა), გოქთაში, დეირმენჯილი, ჰასანდერე, ჩელენქოი, მეშედალი, ჰამბარჯიქოი, ინჯირაბინარი, სელბეი, ხათუნქოი, კილიჩლი...), აქედან მთლიანად ქართველებით დასახლებულად 6 სოფელს მიიჩნევენ, სადაც საშინაო ენა ქართულია, თუმცა სოფლების ჩამოთვლისას მათი რაოდენობა უფრო მეტი აღმოჩნდა: ვეისელი (Veysel), ჰამიდიე (Hamidye), დეირმენჯილი (Deyrmencili), აბდურაჰმანფაშა (Abdurrahmanpaşa (Atbal), იენიჩამქოი (Yeniçamköy), სახარაბაში (Saharabaşı), მურღული (Mürgül), ხოლო დანარჩენი სოფლები კი გადარეულია, ერთი მაჰალე ქართულია, მეორე – თურქებისა. ერფელექის მოსახლეობა სოფლებიდან 125 ათასია. აქედან 45% ქართველია, რომელთა ნაწილი ბორჩხადან, ნაწილი კი ბათუმიდან არის მოსული. ქართველების დიდი ნაწილი ქალაქებშია წასული, შიდა მიგრაციის ხარისხი ძალიან მაღალია.

სოფელ ვეისელში ქლასქურიდან წამოსული გობერ-ოღლები, ბოლქვაძეები... ცხოვრობენ. კინცხურეთიდან სამი ძმა ქუჩუქ-ალა, ქესქინ-ალა, გენჯ-ალა წამოსულა, დღეს მათი შთამომავლები ცხოვრობენ აქ.

სოფელ დეირმენჯილში (მაჰალე ინჯემეიდანში) ბორჩხადან – ქლასქურიდან, დევსქელიდან და მაჭახლიდან მოსულან: ბაბოს ბაბოც ბათუმის სოფელ თიკნარიდან ბორჩხას მოსულა, იქიდან მოსულა აქ, ქლასქურიდან. სოფელში დევსქელიც არის, ქლასქურიც არის, მაჭახელიც არის. ჯერ ერიქლიში დასახლებულან, შემდეგ

კი გემით მოსულან აქ ბოლქვაძეები, აზნაურიძეები, დეიკიძეები, ბრეგვაძეები, ძელაბიძეები... ამ სოფელში აღრე სომხები ცხოვრობდნენ, ახლა აღარ ცხოვრობენ.

ახალგაზრდა თაობამ, სამწუხაროდ, აქაც არ იცის წინაპართა ენა: *ჩემ ბავშვებმა ბილე არ იციან. მიყურავს, რას მიყურავ-მეთქი; 30 წლის ზემოთ აქ ჩვენბური იციან.* სოფელში მათ მეტყველებაში გამოჩენულ თურქულ სიტყვებს ასეთი გამართლება მოუძებნეს: *რუსხა არის თქვენში გადარეული, ჩვენში თურქხა არის გადარეული.*

ღვირმენჯილში ჩაწერილი ტექსტები:

ღმერთმა კარგობა მოგცოს! აქაური თლათ ქართველი ვართ. კინცხურეთში ღუნიაზე მოვსულვარ. ბევრი სოფელი გადარეულია, სოფელში ერთი მაჰალე ქართულია, მეორე თურქებისაა. ოცი ქართული სოფელი იქნება, ბევრი სოფელი კუდიანები იყვენ, გურჯები ცემდენ, ჰაცხა კად ცხენია, ჰაცხა კად ძროხაა, აართმევდენ კუდიანებს. თურქები გ უბურძენია, ყანები, საქონელი აართვეს, გ უტყავებიათ. იმა ემინოდენ მეტი. ჰუქუმეთმა ადგილი დამანახა, დავჯექით. ეს სოფელი თელი ხუთ თაანე თურქი ყოფილა, ისინი წასულან. კად პური იჯებოდა. ჩვენ არ მყავან თხაები, ძროხები მყავან. ყანა მაქვანია, ანწლია, უღმარტლია, ჭინჭარია, ძილბუთია, მარყვალადა, მისებურია, ფხალსავე ამოვა; სოკოა ქოქეა, შავია და დიდვანი, ბოხოხვამა, ბურწუმელადა/ნარიეკალადა//ეკალა. დედამთილმა ბურწუმელად იცოდა. არ წიმფდება, წვიმა რომ არ იყო. ხმელი ვერ მოხარშავ, თააზე უნდა იყოს, მეტი ჩქაფი, ჩვილი უნა იყოს. მეძრე ხახვი დავჭრით ლამაზათ, დავწურავთ, მეძრე ისინი ჩავყარით, მოვხრაკავთ. ელესას ვღმეროდით, გურულიც მაქვან.

ესენი ჩემზე დიდვანი არიან, მე იმფერი პაწად ვარ, მარა ყურში მაქვან. იილბაშზე⁴⁹ ჰინდი დავკლავთ, შარაფ⁵⁰ გადავატრიალავ. გადმოვატრიალავ.

მე ხოჯა ვარ, ამა არ ვიჯები. ხოჯა ხარ, ვინმეს არ უნდა წეკინკლო, გული კად უნდა გქონდეს, შენი მუსლიმანობაც ის არის, ჰრისტიანობაც ის არის. მიდი, კაცი დაკალი, რა ვინდა იმ კაციდან? იმ ღუნია ჰად წახვალ?

მაშინ სახში აკეთებდენ დუგუნ (ქორწილს), მოზერ დაკლიდენ. დალევდენ შარაფ, ბირა, რახი. მომსლელმა არ მიეიტანდა. ქათამ დუღებდენ (ნეფეს). ავერ სუფრა დადვა, ავერ შუშა, რახი დადვეს. ორ დღე იყო დუგუნი ორმოცი წლის უკან. მოლას არ მოუშებდით, უკითხვე და იყავიო. დუგუნზე ჭედება იქნებოდა.

აკვან ხიდან აკეთებდენ, აქ არ იყო. შიბაქი ქონდა, შიბაქის ჩასასლელი ქონდა. შენ და მე არქადაში ვართ. შენ ვიყვარს, ამასაც შენი თავი უყვარს. ეს ეტყვის, შენი ვოვო უნდა ვითხოვო, აკვანზე შენ დანა დაცხე, იმანაც დაცხო.

მე ფირინჯიდან (ბრინჯიდან) ვაკეთებდი (რახს), ჰარფუზიდან იქნება, ხურმიდან იქნება, ყურძენიდან იქნება; თუ არ აადულებ, შარაფი იქნება, თუ აადულებ, რახი იქნება. დიდი ბილონები არი, კარქა უნდა გამოვცხა, წყალი უნდა აადულო ნახევარზე მეტი, ხუთი კილო შაქარი ჩაყარე, ყურძენი ჩაყარე, ხორთუმი აიღე, ხორთუმი ცივ წყალში უნდა ჩადო, შუშა დუღავი, თხუთმეტი დღე უნდა იდგეს, ლამაზად უნდა გაწურო. ლამაზად ჩაასხი შუშებში.

ქერ დაალობდენ კარქა, დალაპებოდა, გაახმობდენ თექარარ, წისქვილაში დაფქვევდენ, წყალში პურ ზილვენ, მაია⁵¹ უნდა ჩაყარო, ამყავდება.

კანაფი კარვა უნდა დახრისო, გასაცრელი არი, წვინდა გახადე, თოზი⁵² არ უნდა ქნა, სივარაში გაახვევ. კოლონია (ოდეკოლონს) სმენ, ამა ბევრ სვამ, იმ ღუნიაზე წახვალ.

ორი ვოვო მყავს, თელმა იციან, ჯემალიმაც იცის, ენ დიდი ჯემალია ჩემი. ღარჭებმაც იციან ჩვენბური. გელინი (რძალი) გურჯია სოფლიდან. წინ-წინ ჩვენბურები ფაზლა ჩვენბურებზე (დაქორწინდებოდა). გურჯულის სამაზე, სიმღერაზე თურქებმა გიმიწყრენ, ჯინველოდ, ნინველოდ. მე ჰინ ოქულში არ გამეზავნა ჩემმა ბაბომ. მოკტა, სიზმარში უთხარ, შენ ვიჯავდები, იტირა ჩემმა ბაბომ. ქართული დავკარგეთ. ძროხებსავით არ იციან ახალბემა. ჩემი ძმის ბიჭია ის ახალი, არ იციან. გამარჯობა-გავიმარჯოს ჩვენ იქიდან დავისწავლეთ.

ახლაც არი (იარალი), მარა დამალილია. ტურა მუა, ლორი მუა, მართლა ვკლით. მე მაქვა. ბევრი მთხოვეს, ჩემი დედისგან დამრჩა. არქადაში ხარ, თვალი დავრჩა, უნხლატუნე, წავა, ჯანდარმას ეტყვის. კოპჭიანი ჯანდარმები მოვლენ, ბატონო, რამ გაქვს ზედ? ჩვენ ისე ვიტყვით, შიფრით, ცარიელი ხარ თუ ავისილი ხარ.

უხსენებელი მოვკალი იმ თოფით. ვინმე არ იყო სახში, მე მოვკალი. შუადღე აქა ურობაში კაცი ვერ ნახავ. გვეელი კარში, ხეზე ყურძენი მქონდა, იმ ხეზე დავკორგლებულა. ვესროლე, ნახევარი მოვწვეცი, ნახევარი გვიდა ხეზე. იმას უკან შვიდი საათია, ავდექი, წვიმა გაწვიმდა. ხახვი უნდა დავარვა. მოვთხარე, მოვთხარე და კიდე ვთხრი. ასე ამეინვა, დავკორგლებულა. იქიდან მიყურავს თვალებში, იმფერა თვალებში

⁴⁹ Yılbaşı (თურქ.) – ახალი წელი, ახალი წლის პირველი დღე.

⁵⁰ Şarap (თურქ.) – ღვინო.

⁵¹ Maya (თურქ.) – საფუარი.

⁵² Töz (თურქ.) – ფხვნილი, მტკერი.

მიყურავს, იმგვარი შემებრაღა. იმის უკან გველ ვერ ვხედავ.

ახლა თელი შეიშალენ. ადრე ლეჩაქი ასე მქონია (მოშვებული და არა მოკოჭილი), ახლანდელი გოგოები, თავები წუჟუკოჭით, არ ვიცი ლოცულობენ. ადრე აბდეს აუღებელი ხოჯა ღუგუნს არ დეიწყებდა. ახლა ბაშბაკანმა⁵³ ასე გამეილო. ხოჯებიც შეიშალენ. იმათ უკვირან ახლანდელი ხოჯები.

ყურძნის წვენიდან ტანს ვიბანდით, სიცხემ არ დავწვას, იტყოდენ. ენ წინ ქალებმა პუდრა-მუდრა არ იცოდენ. ის (ჯიბლიბო) რომ გემევიდოდა თვალზე, ნენე ნემსი დამკიდებდა. ორი-სამი დღე იქნებოდა, მემრე წვევიდოდა.

ერთი ძმა მომიკტა იმზე თვალი ცემიგან. ნენემ ტანი დაბანა, აკვანში დააწვინა. მოზობელი მოვდა; მემედი, მემედი, რა ლამაზი ბიჭი გყავსო. იმან კარიდან კარში გავიდა თვაარა, ძივები გაწყდა, თეთრი, შავი ძივები იყო. ხელზე რაცხა გამევიდა, ფეხზე რაცხა გამევიდა. ძმა მუუკტება, ღია თმა არ მეიჭრიდენ, ორი თაანე დაიწნევდენ.

შაირები:

1. გვეფეცხე, გემექცა,
ფუნცხლის ძირში წემექცა.

2. დედამთილისა და რძლის გამაირება:

დედამთილი:

ეო თუ მეო,

ქალი კაცთა ბზეო!

რძლის პასუხი:

დედამთილმა მითხრა,

რომე ლიფი დიმიგეო.

მე რა მაქ და რა დავიგეო,

ძალლთან მიეგდეო.

3. ჭოროხ მიაქნაფოტი,

ვემის ჩამონათალი,

მოდი, ჯანო, მითხარი

მაროს⁵⁴ შემონათვალდი.

4. ღელი ვაღმა ქათამი,

გამოღმა მოკაკანავს,

ჯანო რომ მომვონდება,

გულში გამაკანკალებს.

5. ჩიტი დამჯდარა (ხის) ტანზე,

თმა გუდუწყია იანზე,

ჩემ ჯანოს რა უხდება,

შავი ურუბა ტანზე.

6. სახლი თავზე ტყემალი

კონკოლ-კონკოლ კიღია,

მუთოს გოგოს < ... >

ჰეი ამოლა, ჰეი ამოლა.

აბღურაჰმანფაშაში ქართველების ცხრა კომლი რჩება ზამთარში: ჭიატ-ოღლების, ჩავდარ-ოღლების, გოდორ-ოღლების, გულ-ოღლების. მათ ორმოცი დღე უვლიათ და ფეხით მოსულან აქამდე. მოსულან და აქ დამჯდარან. მათ აქ მცხოვრები თურქებისთვის, როგორც თვითონ ამბობენ, რაჰათი არ მიუციათ: აქაურობა უჩვენებით, დამჯდარან აქ აფთურამანფაშაში. მოწონებთან ყანები-მანები, აქ ჩვენ დავჯდეთო, არ ამდგარან, დამჯდარან.

აბღურაჰმანფაშაში ქართული ენის ცოდნის თვალსაზრისით სახარბიელო ვითარება არ გვაქვს, აქ ახალგაზრდები ვერც ლაპარაკობდნენ და არც ესმოდათ ეთნიკური ენა.

აბღურაჰმანფაშაში ჩაწერილი ტექსტის ნიმუში:

ჩემი დედე მოსულა იქიდან. გონჯი ინსნები არიანია, ლოცვა-მოცვა არ დომებიან. იმასაც ამდგარან. წამოსულან. ჩემი დედე ბაბოს ბაბო მუკულ-ოღლი იყო. სამი ძმა იყვენ: ერთი აჰმედი, მეორეც მამუდი, მესამეც ჰასანი. ვაღმა სოფელიდან დაქორწილებულა მიერე (მეორე) ძმა. თელი ერთი სახლი

⁵³ Başbakan (თურქ.) – კანცლერი, პრემიერ-მინისტრი.

⁵⁴ Yâr (თურქ.) – აქ: შეყვარებული.

გ უკეთებიან. სახლის გაკეთება ცოდნიან. ჩემი დედე ჰასანი უსტა ყოფილა. ხის სახლი იყო. დახეული ხიებიდან გ უკეთებიან, წიფელადან. სახლში ოთხი თაანე ოლა იყო. ქვეშ ახორი იყო, ძროხებ აბმოდენ. ქირამიტი (კრამიტი) აქ მათ მ უჭრიათ, იქში მ უჭრიათ. ქირამიტი დ უხურებიან ზემოდან. ფურუნი (ფურნი) გ უკეთებიან, დ უწვიან.

ძროხები ყავდათ. ყველას ხარები ყავდენ,ჯამუშები. ტყეში შემს ჭრიდენ. ოჯალები⁵⁵ იყო, ჰემ პურ გამოაცხებდენ, ჰემ ვაობებოდენ.

წრეველ ჰინ არ ვათოვდა. ყინვა არი. ხელზე საქმეს ვიჯებით, იაზმების კენარებს (სუფრის ბოლოებს) ვაკეთავ. კენარებ ძივით, ძაფით ვაკეთავ. მატყლი (მატყელს) ლოვინში ჩაყრიდენ, ბამბასაც ჩაყრიდით. მატყლი კაი იქნება ბამბიდან (მატყლი ბამბა ზე კარგია), გაათბობს. წყალში ვცხევდით (მატყელს), საპონით ვავცხევდით. საქმე ბევრია.

ამდონს შეინახვენ, იმდონი მყოფნილობს (რამდენსაც შეინახვენ, იმდენს ვიმყოფინებ). მიყვარს, ამა კიბილი არ მაქვს, ვერ ვჭამ. მეტკინა, მეტკინა (კიბილი), მუავლეჯიე დოხტორ. მეტკინა, ისინი მუავლეჯიე.

შეჰირში რამ საქმე არ ალი, ზიხარ. ხელზე საქმეს იჯებიან (ხელსაქმით არიან დაკავებული), იარებიან, ჩაის სმენ.

ერფელექის ილჩეს (რაიონის) სოფელ კილიჩლიში ქოსაშვილები 1882 წელს ბათუმიდან, სოფელ კაბალიდან მოსულან: ერთ დიდ მატორში ბაბო, დარჭები, ახრაბები⁵⁶ მოსულან. საქართველოდან რუსების შემოსვლის გამო გამოქცეულან.

აქ განსაკუთრებით გაუსვეს ხაზი სისხლით ერთობას, რომელიც უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე რელიგია: მე მოსლიმანი ვარ და რას ვეძებ? ერთი ჯამეში წავა, ერთი ეკლესიაში წავა. სისხლი ერთი მაქვან ან კიდევ: ნუ გეშინია, აქ შენი სისხლია!

კილიჩლიში ჩაწერილი ტექსტების ნიმუშები:

ტამოჟნია ავწიოთ, თურქული, ქართველი ერთად ვიყვეთ. მე მოსლიმანი ვარ და რას ვეძებ? ერთი ჯამეში წავა, ერთი ეკლესიაში წავა. სისხლი ერთი მაქვან. მე ჰაცხა კი ამოვალ, ქართველების აღეთ ვიცი. კომუნისტი წევლა, მიწა დაფანტენ. მიწა რატო არ გაქვენ? იმფერი მიწა გაქვენ, თესლი ჩავარდება, ამოვა.

ჩვენ ქორწილებზე კუდიანები არ მოვიდოდენ. ერთმანეთი არ უყვარდენ. დიდვანები კუდიანებ არ მ უშვებდენ. ფერხულ აბა ზა, ჩერქეზ ვისამებდით აკორდენით, კაცები, ქალები ერთხელა ვისამებდით.

დღეები სახელები გაქვენ: ორშაბათი, სამშაბათი, ოთხშაბათი... ერთშაბათი ჰა წევლა, არ ვიცი.

სინოპის ვილაიეთის აიანჯიკის ილჩეს 3 სოფელში ცხოვრობენ ქართველები: სახარაბაშში (Saharabaş) მაჭახლიდან, მესთანსა (Mestan) და ქირანჰარმანში (Kiranharman) კი მარადილიდან მოსულები. აიანჯიკის მოსახლეობა ათი ათას კაცს ითვლის. ჩამოთვლილ სამ სოფელში 150 კომლი ქართველი იქნება. სოფლებში ქართველების გვერდით თურქებიც ცხოვრობენ. აქ ადრე სომხებს უცხოვრიათ, რომლებიც სამოციან წლებში სტამბოლში გადასულან საცხოვრებლად. ზამთარში თითო სოფელში დაახლოებით 10-15 ოჯახი რჩება, რადგან სინოპში ყველას აქვს სახლი და ქალაქსა და სოფელს შორის მიდი-მოდიან. აქაური ქართველები შეძლებულებად ითვლებიან.

სინოპის ვილაიეთის თურქელის ილჩეში ქართველებით დასახლებული სამი სოფელია: საზაკი (Sazak), ჰასანდაღი (Hasandağı) და სულუჩუკური (Suluçükür). თითოეულში 15-20 ქართული კომლი ცხოვრობს.

ქართველების სოფელია ქასტამონის ვილაიეთის (Kastamonu Villayet) ჩათალზეითინის (Çatalzeytin) ილჩეს სოფელი ჰამიდე (Hamidye, Meydançık Mahale). აქ ესმერიენთის, ავჯიენთის, ჰურიენთის, მამადიენთის, კასიენთის, ზოჰრეთის, ზრობეთის... 40 ოჯახი ცხოვრობს, რომლებიც ბათუმიდან, მუახევიდან, ჭარნალიდან და სხვა სოფლებიდან მოსულან. ისინი ერთმანეთის ნათესავები ყოფილან. ერთი ოჯახის უფროსმა ექრემ ერმა გვითხრა, რომ წყალწყურიდან არის, დედები იქიდან მოსულან და მოსული კაცის შვილიშვილია. სოფლის თურქული სახელი რომ ვკითხეთ, გვითხრა Balıklı-დან ვარო, Balıklı კი წყალსიმერის თურქული სახელია. ამდენად, სამხრეთ შავიზღვისპირეთი ჭრელ სურათს გვიჩვენებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან მოსული ქართველების შემადგენლობის მხრივ. ქართველები მოსვლამდე ამ სოფელში არავის უცხოვრია. აქ ტყე ყოფილა. სამშობლოდან აყრილი ქართველები ჯერ სტამბოლში წასულან, შემდეგ ადაფაზარში და ბოლოს დასახლებულა აქ 20 ოჯახი. ზამთარში 3-4

⁵⁵ Ocak (თურქ.) – აქ: ღუმელი.

⁵⁶ Akraba (თურქ.) – ნათესავი.

კომლი რჩება. აქაური ქართველები სინოპში, სტამბოლში, ანკარაში, იზმირში, კარაბულში ცხოვრობენ. 10 კომლი თურქელში წასულა: მამალ-ოღლები, გოროს-ოღლები, პაწი-ოღლები, ალი-ბაირახტარ-ოღლები, იეთიმ-ოღლები, ჰაით-ოღლები...

აქვე უნდა გავიხსენოთ ერთი შემთხვევა, რომელიც ყურადღების ღირსია. სოფელში ერთ ქალს ვუთხარით, რომ ძალიან ლამაზი იყო, მან კი მოგვიგო, გურჯი ვარ და!..

სოფელში უფროსმა და საშუალო თაობამ იცის ეთნიკური ენა, ბადიშებს ესმით, ამა ვერ ლაპარაკობენ. ბავშვებთან და ახალგაზრდებთან საუბრისას ყველა წუხილს გამოხატავდა და უფროსებს საყვედურობდნენ, რატომ არ დაგვასწავლეთო. უფროსებს კი, თურქეთის სხვა რეგიონებში მცხოვრები ქართველების მსგავსად, თურქული ენა სკოლაში უსწავლიათ, პირველ რიგში ჯოხის შიშით, როგორც თვითონ აღნიშნავენ; ამას ემატებოდა ის გარემოებაც, რომ მასწავლებლები თურქები იყვნენ, რომელთაც პირდაპირ ევალეობდათ თურქულის სწავლება და პროპაგანდა: *ჩვენ მექთებში წვევლით, თურქა არ ვიცოდით, მექთებში დევისწავლე, დასალი (საშიში) იყო ჯოხი. მოსული მულალიმი⁵⁷ თურქია, იმანაც ჩვენი ლაპარაკი არ იცის, ქითბებია⁵⁸, დევისწავლეთ. ასე დავეჩვიეთ ჩვენ.*

სოფელ ჰამიდეში (Hamidyé) ჩაწერილი ტექსტის ნიმუშები:

ჩემი დედეს ბაბოე მოსულა ბათუმიდან. აჭარელი არიან, მაჭახლელი არიან. გამოქცეულან ჩვენები. წინ-წინ აქ ერთი სოფელი ყოფილა, რუმები, ერმენლები ყოფილან, ქილისები⁵⁹ ყოფილა.

ჩვენ მექთებში წვევლით, თურქა არ ვიცოდით, მექთებში დევისწავლეთ. დასალი (საშიში) იყო ჯოხი. მოსული მულალიმი თურქია, იმანაც ჩვენი ლაპარაკი არ იცის, ქითბებია, დევისწავლეთ.

ჩვენი დიდი დედეე იქიდან წამოსლი ხან წამოულია ყურძენის დასარგველი. ასე ვძელი ტვენები ყოფილა: ადესად ყურძენი და შავი ყურძენი. ლამაზად ყარს. ვავაბევრეთ. ერთიც ბართნელად სხალი მუუტანია ზამთარში ჭამითვინ. ზაფხულში ჭამითვინ ბარაქად სხალი მუუტანია; მოსულია შავი იქნება შიანა, დამპალა გერმელია. ქეთენ სხალი იტყოდენ. დედეეს კაკალიც მუუტანია, ინჯირები⁶⁰ მუუტანია, დიდრან ტვენები ქონებია. ძველ-ძველი სკივრები ზრუგ ში მუუტანიან.

ჩვენი ფუნჩხად არია, სიმინდი ფქვილიდან არია, ხარშოს ვეტყვით. წინ-წინ სიმინდი ფქვილიდან ფაფას გააკეთებდენ, მუასობდით, ვჭვავდით. წინ-წინდელი ყავეს ჩადებდენ: ფატლიჯან, ბიბერი, კიტრი. წოვად შივან მარლია. წოვადში ყველსა შეინახევდენ. ჩვენ გურჯებმა იციან ჭადი, თურქებმა ბილე არ იციან. ჩვენი გურჯები სუფთა ყოფილან. იმათ (თურქებს) დ უსწავლიან ვარცხვა, ბევრი სუფთა არ აღიან.

წინ-წინ საპონი არ ყოფილა. ლამაზ, სუფთა ადვილებიდან აწვედენ ნაცარსა. დიდრან ქვაბებ დადგემდენ, წყალ ჩაასხემდენ, ქვეშ ასე ანთობდენ ცეცხლსა, წყალი აღულდებოდა, სუფთა ნაცრით წყალ გამოურევდენ. დეინაზილებდა ლამაზად, თმებსა დეიბანდენ. ტურბას ვარცხიდენ ნაცარის წყალიდან.

ქლაბან ჩეიცვემდენ, ჩომას ტყავიდან აკეთებდენ, თავითები გეიკეთებდენ, თავით გეიკეთებდენ, მამაჩემი თავად გეიკეთებდა. ქლაბან წყალში ჩადებენ, დამბილდება. მე მიყვარს ქლაბანი, ჰიჩ არ შემცხვება. გვალი თხილამურები იყო. ცოცხ, წკნელ შეკოჭვენ, გორგვალია გააკეთებდენ, ფეხდასადგმელ ადვილ გააკეთებდენ, ფართო-ფართო გააკეთებდენ; თოკებით შეკოჭვენ ფეხზე, არ ჩეფლობიან, ისე იარვენ.

ბევრ ვათოვდება-ია, ბუქია. ყინავს, ჰემ რაფერ ყინავს. წინ-წინ ჩემ ბავლობაში სამი მეტრი ვათოვლდებოდა. ნიჩბებით ვათხრიდენ, ძროხები წყალი სასმელად წეიყვანდენ, ხარები, მოზრები, დეკელი. პაწად, ფუჩად არ უშოვნია, მაშინ დეკელია.

ბლვი არ ეყოლებოდენ (ქალებს), დედაჩემი პაწად დერგები დააწვენდა წელზე, კვარ ჭადზე დაასობდენ, მემრე წელზე დაადებდენ. შვილი ეყოლებოდა. დერგები დიდი იყო. სამჯერ დაადებდენ. მემრე ფუშიანი, ძიმედ დარჩებოდენ.

თქვენ თავ იმდენი არ ვჩივი.

აქ ჩაწერილი შაირის ნაწყვეტი:

*შუაზე მიდის ჭოროხი,
შ უხტი, ბიჭო, შ უხტი.*

სოფელი თავუქჩუკი (Tavükçüköy) სინოპის გარეუბანში მდებარეობს. თავადების გვარი თბილისიდან

⁵⁷ Muallim (თურქ.) – მასწავლებელი.

⁵⁸ Kitap (თურქ.) – წიგნი.

⁵⁹ Kilise (თურქ.) – ეკლესია, ტაძარი.

⁶⁰ Incir (თურქ.) – ლეღვი.

ჯერ ბორჩხაში, სოფელ ზედუბანში მოსულა, ხოლო აქედან თავუქჩუქოში, როგორც თვითონ ამბობენ, დიდი მუჰაჯირობის შემდეგ, 1900 წლის შემდეგ წამოსულან. მათი ლაქაფი ალი-ხოჯას შვილებია.

სოფელში ნახევარი თურქი იყო, ნახევარი კი – ქართველი. თურქები ქართველებს გიაურებს ეძახდნენ. საუბრისას მასპინძელს, რაოდენობის დაზუსტების მიზნით ვკითხე, სოფელში რამდენი კომლი ქართველი ცხოვრობდა, ათი თუ მეტი. მან კი გაკვირვებულმა შემომხედა: რაიზა ჭო? ჩვენ ათიც ვართ და ხუთასიცო.

აქბევრი ქართველისგან განსხვავებით, იციან, რომ ისტორიულ სამშობლოში ქრისტიანები ყოფილან. დანახებით აღნიშნავენ, რომ ჩვენებური დაავიწყდათ. სანამ დედები ცოცხლები იყვნენ, მარტო ჩვენებურს ლაპარაკობდნენ, ისინი წავიდნენ და ჩვენებურიც წავიდა. მათი აზრით, მეორე ენის დასწავლამ გაართულა ენის შენახვა.

ზემოთქმული რომ შევაჯამოთ და მეტ-ნაკლები სიზუსტით ჩამოვთვალოთ სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქართველებით დასახლებული რაიონები (სოფლების რაოდენობის მითითებით), შემდეგ სურათს მივიღებთ:

ოფში, სურმენესა და მაჩხაში (რიზეს იქით) ცხოვრობენ ქართველები. მათ არ იციან ეთნიკური ენა, მაგრამ შენარჩუნებული აქვთ ეთნიკური თვითშეგნება.

გირესუნის ვილაიეთის საკუთრივ ქალაქ გირესუნში ძალიან ბევრი ქართველი ცხოვრობს. გიორგელს რაიონსა და ბულანჯაკში 7 სოფელია ქართული, თირებოლუსა და ფირაზის რაიონებში – 2-2, ესპრეში – 3. სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მთელ სანაპიროზე მხოლოდ გირესუნშია თურქების დიდი მოსახლეობა.

ორდუს ვილაიეთის გიოლქოის რაიონში 4 სოფელია ქართველებით დასახლებული: ერთი სოფელი მაჭანღელებით არის დასახლებული, სამი – იმერხეველებით; ქორგანის რაიონში 6 სოფელია ჩაქვიდან წამოსული ქართველებით დასახლებული; ფაცას რაიონში 16 სოფელია, უნიეში – 12, ცალკე რაიონად გამოიყო ჩაიბაში, სადაც ქართველებით დასახლებული 6 სოფელია.

სამსუნის ვილაიეთის თერმეს რაიონში 4 სოფელია ქართველებით დასახლებული, სალიფაზარის რაიონში – 7, ჩარმამბას რაიონში 16-მდე სოფელია, თეფექოის რაიონში 3 სოფელია.

სინოპის ვილაიეთში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერთმანეთისგან მცირედით განსხვავებული რაოდენობის სოფლებს ასახელებენ – 53-56-59: გერზეს რაიონში 7 სოფელია, ერფელექის რაიონში 26 სოფელია ქართველებით დასახლებული, თვით სინოპის რაიონს 16 სოფელი ეკუთვნის, აიანჯიკის რაიონში 4 სოფელია.

ზემოაღნიშნულის მიუხედავად, ენა თუ დაიკარგა, ქართველობა მაინც დარჩება, ეთნიკური ცნობიერება არ შეიცვლება. თუმცა სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქართველთა უმეტესობა გადაჭრით ამბობს, რომ არც ერთ ქართველს არ ეყოფა ცოდნა იმისა, რომ ქართველია, მათ ენა უნდა ისწავლონ: ერთი ღარჭი მყავს, აგნებს და ვერ ლაპარაკობს. იცის, რომ ქართველი ვარ, ქართველის ცოდნა არ ეყოფა.

რა შეინახავს ქართველობას, თუკი ენა აღარ იქნება? მათი აზრით, ქართველი ახალგაზრდების ერთმანეთთან დაახლოება, ერთმანეთზე დაქორწინება და ენის კურსების გახსნა, ქართული ენის სწავლა ეთნიკურ ცნობიერებას, ქართველობას შეინახავს.

რედაქტორის მინაწერი:

ცხადია, არ დაგვეწყობია თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ ქართველთა ისტორიულ სამშობლოში მიმოსვლისა და საქართველოში მცხოვრებ ქართველებთან ურთიერთობათა ყოველმხრივი განვითარების მნიშვნელობა. იბილიეთ „ქართული აღმანახის“ წინამძღვარე ტომში შესული წერილები: არქიმანდრიტი ადამი – ვახტანგ ახალაძე, გვ. 300-302 და ზაზა წურწუშია, გვ. 270-278.